

Λυδία ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Ελληνικές ιατρικές-φιλοσοφικές επιδράσεις αναφερόμενες στην πώληση κατά το ρωμαιοβυζαντινό δίκαιο

Η επίδραση ελληνικών ιατρικών αντιλήψεων επί των νομικών κειμένων της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου εντοπίζεται κυρίως στο ιδιωτικό δίκαιο, όπου θεμελιώδεις ιατρικές δογματικές θέσεις και πορίσματα συνέβαλαν στη διαμόρφωση γενικών δικαιοϋκών αρχών (ύπαρξη και τέλος της φυσικής προσωπικότητας) καθώς και στη ρύθμιση ποικίλων ζητημάτων που έχουν καθοριστική έννομη σημασία. Ενδείξεις των επιδράσεων αυτών αποτελούν π.χ. ο προσδιορισμός της εννοίας του ζώντος, μετά την τελείωση του τοκετού, τέκνου και η συναφής διάκρισή της από την έννοια του τέρατος¹, η καθιέρωση του πενθίμου ενιαυτού ως κωλύματος

* Οι παραπομπές στα έργα του Γαληνού γίνονται, εκτός αν ορίζεται διαφορετικά, στην έκδοση C. G. Kühn, *Κλαυδίου Γαληνού Ἄπαντα* (Claudii Galeni Opera Omnia), [Medicorum Graecorum Opera quae exstant, I-XXII], Lipsiae 1821-1833 (ανατύπ. Hildesheim-Zürich-New York 1997).

1. Paul.(Sent.) 4.9.1/3/6 [= I. Baviera - I. Furlani, *Sententiarum receptarum libri V, Fontes Juris Romani Antejustinianiani*, (=FIRA), II (Auctores), Florentiae 1940]· Inst.(Iust.) 2.13.1 (=Th. Mommsen - P. Krüger, *Corpus Juris Civilis, I. Iustiniani Institutiones*, Hildesheim 2000)· C.J. 6.29.3 (=P. Krüger, *Corpus Juris Civilis, II. Codex Iustinianus*, Hildesheim 1997)· D.1.5.14 (=Th. Mommsen - P. Krüger, *Corpus Juris Civilis, I. Iustiniani Digesta*, Hildesheim 2000)· D.28.2.12 pr./1·D.50.16.38· D.50.16.135· D.29.2.30.4· D.37.9.1.27· B.2.2.130 (=H. J. Scheltema - N. van der Wal - D. Holwerda, *Basilicorum Libri LX, Series A, Textus*, Groningen 1955-1988)· B.35.8.12. Πρβλ. B. W. Leist, *Graeco-italische Rechtsgeschichte*, Jena 1884, 37· W. Erdmann, *Die Ehe im alten Griechenland*, München 1934, 344 σημ. 5· Ambrosino, "Il requisito della vitalità per l'acquisto della capacità giuridica in diritto romano", *Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche*, 14 (1940), 1 επ.· G. Impallomeni, "In tema di vitalità e forma umana come requisiti essenziali alla personalità", *Jura* 22 (1971), 99-120.

γάμου για τις χήρες συζύγους προς αποφυγή της συγχύσεως της γονής², η διαμόρφωση του μαχητού τεκμηρίου περί γεγνήσεως νομίμου τέκνου εξ αντιδιαστολής με την έννοια του νόθου³, χωρίς να παραβλέπεται και η συμβολή της ιατρικής στη διαπίστωση των ποικίλων αποκλίσεων από την φυσιολογική κατάσταση του σώματος και του πνεύματος που επιφέρουν σημαντικότερες έννομες συνέπειες (ανικανότητα προς ορισμένες δικαιοπραξίες ή υπηρεσίες, παροχή συγγνώμης για κάποια πλάνη ή παράλειψη, απαλλαγή από νόμιμες υποχρεώσεις, ιδιαίτερη επιμέλεια του προσώπου του πάσχοντος κ.λπ.).

Πέρα όμως των ανωτέρω, στοιχεία ιατρικών επιδράσεων απαντούν και επί του αγορανομικού δόγματος περί πωλήσεων, όπου η διαμόρφωση της εννοίας των σωματικών ασθενειών και ελαττωμάτων (*morbi vitiique corporis*) των εκποιουμένων *res mancipi se moventes* (δούλων, υποζυγίων και θρεμμάτων) που θεωρούνταν ικανές να επιφέρουν αναστροφή της πωλήσεως, άσκησε ουσιαστική επίδραση στη θεμελίωση της έννομης προστασίας του αγοραστή.

Ειδικότερα, η θεσμοθέτηση ειδικής ηυξημένης ευθύνης των πωλητών δούλων και υποζυγίων απετέλεσε, –ήδη από το πρώτο ήμισυ του 2ου αι. π.Χ.⁴– αντικείμενο διαδοχικών ρυθμίσεων των διαταγμάτων που εξέδι-

2. Aul. Gell. III.16 [= J. C. Rolfe, *The Attic Nights of Aulus Gellius*, I, (The Loeb Classical Library 1961)]· D.3.2.11.

3. Ἱπποκράτους, *Περὶ ὀκταμήνου* 10 [= É. Littré, *Oeuvres complètes d' Hippocrate*, 7, Paris 1849 (ανατύπ. Amsterdam 1979)]· Πλάτωνος, *Πολιτεία*, V, 461d [= J. Burnet, *Platonis Opera*, (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis, IV), 1962]· Aul. Gell. III.10.7-9· III.16.1· Paul. (Sent.) 4.9.5, όπου σχετική αναφορά στον Πυθαγόρα· D.1.5.12· D.38.16.3.11/12· D.28.2.29· B.45.1.16.10/12 όπου και σχ. Ἐναντιοφανοῦς (=H. J. Scheltema – D. Holwerda – N. van der Wal, *Basilicorum Libri LX, Series B, Scholia*, Groningen 1953-1985)· D.46.1.9. Επί του θέματος βλ. ενδεικτικώς J. Roussier, "La durée normale de la grossesse" [*Mélanges H. Lévy-Bruhl. Publications de l' Institut de droit romain de l' Université de Paris*, XVII], Paris 1959, 245-256.

4. Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, βασισθείσα στις πληροφορίες που παρέχουν σχετικά χωρία του κωμικού T. M. Plautus [*Mercator*, II.3.418-419 (= P. Nixon, *Plautus. The Merchant*, III, (The Loeb Classical Library 1963)], του Aulus Gellius (XVII. 6), αλλά και η διάταξη του Πανδέκτη 21.1.10.1 [όπου ο Ulpianus αναφέρεται σε σχολιασμό της εννοίας *morbosus* από τον Cato [αμφίβολο άν του "Censorius" (234-149 π.Χ.) ή Licinianus (-152 π.Χ.)], οι ρυθμίσεις του αρχικά εκδοθέντος διατάγματος των *aedilum* που αφορούσε στις εκποιήσεις ανδραπόδων ανάγονται τουλάχιστον περί το 159 π.Χ. (A. de Senarclens, "L' extension de l' édit des édiles aux ventes de toute espèce de choses", *RHD*, 6e année (1927), 396-399 (= Extension de l' édit des édiles)· M. Voigt, *Römische Rechtsgeschichte*, I, Leipzig 1892, 220 σημ. 10 (= RR)· O. Karlowa, *Römische Rechtsgeschichte*, II, Leipzig 1901, 1288-1301 (= RR)· F. Haymann, *Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Kaufsache*, Berlin 1912, 23 (=Haftung des Verkäufers)· É.

δαν, εντός της ειδικής τους δικαιοδοσίας (*jurisdictio inter privatos*), οι ρωμαίοι *aediles curules*⁵. Αρχικός σκοπός της διαμορφώσεως του αγορανομικού δόγματος υπήρξε η αποφυγή της καταδολιεύσεως των αγοραστών

Cuq, *Manuel des Institutions juridiques des Romaines*, Paris 1928, 468 σημ. 5 (= *Manuel*). R. Monier, *La garantie contre les vices cachés dans la vente romaine*, Paris 1930, 19-27 (= *Garantie*). Του ιδίου, *Manuel élémentaire de droit romain*, II, Paris 1947, 159-160 (= *Manuel élémentaire*). A. Watson, "The Imperatives of the Aedilician Edict", [*Studies in Roman Private Law*], London 1991, 342-343· πρβλ. όμως και A. Bechmann, *Der Kauf nach gemeinem Recht*, Erlangen 1884, I, 396 (= *Der Kauf*). G. Hanausek, *Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Waare*, I, Berlin 1883, 20 (= *Haftung*). H. Vincent, *Le Droit des édiles: étude historique et économique des prescriptions édiliciennes sur la vente et la garantie*, Paris 1922, 122-131 (= *Droit des édiles*). F. Girard, *Mélanges de droit romain. III. Droit privé et procédure*, Paris 1923, 126-127 (= *Mélanges de droit romain*). Του ιδίου, *Manuel élémentaire de droit romain*⁸, Paris 1929, 600 σημ. 2 (= *Manuel*). Μεταγενέστερο θεωρείται το *edictum de jumentis vendundis* του οποίου οι διατάξεις σταδιακά επεκτάθηκαν, δια της διασταλτικής ερμηνείας των νομομαθών, και στις εκποιήσεις γενικώτερα των θρεμμάτων (Aul. Gell., IV.2.8· D.21.1.38 pr./1/2/5/4/7· B.19.10.38, 3-7· πρβλ. H. F. Jolowicz, *Historical Introduction to the study of Roman Law*, Cambridge 1952, 307 (= *Historical introduction*). R. Monier, *Le "tignum junctum"*, Paris 1922, 6-9· Του ιδίου, *Garantie*, 46-48· Του ιδίου *Manuel élémentaire*, II, 160, 162· M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, [*Rechtsgeschichte des Altertums, Handbuch der Altertumswissenschaft*, X.3.3], II, München 1971, § 264 V2, σημ. 6 (= *RPR*).

5. Πρβλ. Gai. (*Inst.*) I.2.6 [=I. Baviera - I. Furlani, *Gai Institutionum Commentarii IV, FIRA*, II (*Auctores*), Florentiae 1940]· *Const. Omnem*, §4· *Const. Tanta* (Δέδωκεν), §5· Θεοφίλου Ἀντικλήνσορος τὰ Ἰνστιτούτα I.2.8 [=Iω. και Π. Ζέπων, Θεοφίλου Ἀντικλήνσορος τὰ Ἰνστιτούτα (*Theophili antecessoris Institutiones*), (*Jus Graecoromanum*, III), ex ed. Ferrini, Αθήναι 1931]. Περί των ρωμαίων αυτών αρχόντων και της δικαιοδοσίας τους βλ. ενδεικτικώς Th. Mommsen, *Römisches Strafrecht*, Leipzig 1899, 156-157· Του ιδίου, *Römisches Staatsrecht*, 2 II, 1, Graz 1952, 480 επ. (= *Staatsrecht*)· G. Humbert, *DAGR* II, s.v. *Aediles (curules)*, 96-99· P. F. Girard, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*, 1901, 218-232 (= *Histoire de l'organisation*)· E. Jobbé - Duval, "Les decreta des magistrats pourvus de la *jurisdictio contentiosa inter privatos*", [*Studi in onore di P. Bonfante*, III], Pavia 1929, 187-189· G. Impallomeni, *L' editto degli edili curuli*, [*Pubblicazioni della facoltà di Giurisprudenza dell' Università di Padova*], Padova 1955, 109 επ. [πρβλ. και τις σχετικές βιβλιοκρισίες των Ph. Meylan εις *Labeo* 2 (1956), 117-122 και A. Pezzana εις *Jura* 7 (1956), 240-262]· Του ιδίου, *NDI*, VI (1960), 372-374 [= *Mélanges G. Impallomeni. Scritti di diritto romano e tradizione romanistica*, Padova 1996, 73-80]· E. Volterra, "Intorno al' editto degli edili curuli", [*Scritti della Facoltà Giuridica di Bologna in onore di U. Borsi*], Padova 1955, 3-19· M. Kaser, "Die Jurisdiction der Kurulischen Ädilen", [*Mélanges Ph. Meylan*, I. *Droit Romain*], Lausanne 1963, 173-191 (= *Jurisdiction der Kurulischen Ädilen*)· Του ιδίου, *Das Römische Zivilprozess-Recht*, München 1966, 126 σημ. 26, 259 σημ. 27, 260 σημ. 29· J.-Cl. Richard, "Édilité plebeienne et édilité curule: A propos de Denys d' Halicarnasse. Antiquités romaines. VI.95.4", *Athenaeum* 55 (1977), 428-434· W. Kunkel - R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republic*, 2: *Die Magistratur*, [*Rechtsgeschichte des Altertums, Handbuch der Altertumswissenschaft*, X. 3. 2], München 1995, 472 επ. και κυρίως 477-481, 500 σημ. 104, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

κατά τις εκποιήσεις ανδραπόδων και κτηνών που διενεργούνταν στις δημόσιες αγορές της Ρώμης⁶. Σταδιακά μάλιστα, όπως έχει υποστηριχθεί, οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις επεκτάθηκαν γενικότερα στις πωλήσεις ανεξαρτήτως του τόπου τελέσεως της δικαιοπραξίας⁷ καθώς και στις ανταλλαγές⁸. Επειδή δε ακριβώς τη δικαιολογητική βάση των διαταγμάτων αυτών απετέλεσε η αποτροπή των κρουσμάτων απάτης σε βάρος των αγοραστών, ορίζετο ότι ο πωλητής απαλλασσόταν από την ευθύνη, εάν το ελάττωμα ήταν πρόδηλο, εάν δηλαδή ο αγοραστής το ε γνώριζε ή ήταν σε θέση να το γνωρίζει⁹.

6. Aul. Gell., IV.2.1· D.21.1.1, 2· D.21.1.23, 4. Πρβλ. Hanausek, *Haftung*, 20 σημ. 4, 24 σημ. 19· W. W. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908, 39 επ.· Girard, *Mélanges de droit romain*, II, 123-124· G. Boyer, *Recherches historiques sur la résolution des contrats*, Paris 1924, 150-151 (= *Résolution des contrats*)· M. Kurylowicz, "Zur Marktpolizei der römischen Aedilen", [*Mélanges de droit romain offerts à W. Wolodkiewicz*, I], Warszawa 2000, 439-456.

7. Cuq, *Manuel*, 470· Monier, *Garantie*, 45· Jolowicz, *Historical Introduction* 308· F. De Zulueta, *The Institutes of Gaius, II. Commentary*, Oxford 1963, 20. Ωστόσο, κατά τον Gaius [Gai. (Inst.) I.2.6], είναι ιδιαίτερα αμφίβολη η εφαρμογή των διαταγμάτων των *aediles curules* στις αυτοκρατορικές επαρχίες. Εξάλλου, εξαίρεση στη γενική εφαρμογή των διατάξεων περί αγορανομικής ευθύνης των πωλητών, απετέλεσαν οι εκποιήσεις που διενεργούσε το *fiscus* (D.21.1.1.3· B.19.10.1.6· SBM A' 12.1 [= Iω. και Π. Ζέπων, *Synopsis Basilicorum (major)* (Σύνοψις τῶν Βασιλικῶν), ex ed. C. E. Zachariae A. Lingenthal, (*Jus Graecoromanum*, V), Αθήνα 1931, A' 12, «Περὶ ἀναλύσεως πράσεως, καὶ ἐκ ποίων παθῶν καὶ αἰτίων ἀναστρέφεται τὸ πραθὲν ἀνδράποδον ἢ ἕτερον ζῶον ἢ μειοῦται ἢ τούτου τιμή...») και οι περιπτώσεις των *venditionum simpliarium*, δηλαδή των εκποιήσεων όπου είχε ρητῶς αποκλεισθεί η ευθύνη του πωλητού για ελαττώματα του πράγματος [D.21.1.48.8· B.19.10.48.8· SBM A' 12.10· Hexabiblos 3.3.65 [= G. E. Heimbach, *Const. Harmenopuli, Manuale Legum sive Hexabiblos*, Lipsiae 1851]. Πρβλ. σχετικά Monier, *Manuel élémentaire*, II, 160 σημ. 5· P. Apathy, "Wandlung bei geringfügigen Mängeln", [*Ars boni et aequi. Festschrift für W. Waldstein zum 65. Geburtstag*], Stuttgart 1993, 23 σημ. 27 (= Wandlung bei geringfügigen Mängeln) όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

8. D.19.4.2· D.21.1.19, 5· B.19.10.19.5· *Peira* ΛΗ' 32 [= Iω. και Π. Ζέπων, *Practica ex actis Eustathii Romani. Epitome legum* (Πεῖρα, ἡγουν διδασκαλία ἐκ τῶν πράξεων τοῦ μεγάλου κυροῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου), ex ed. C. E. Zachariae A. Lingenthal, (*Jus Graecoromanum*, IV), Αθήναι 1931. Τίτλος ΛΗ', «Περὶ πράσεως καὶ ἀγορασιῶν». Πρβλ. Monier, *Garantie*, 43.

9. Πρβλ. και Πλάτωνος, *Νόμοι*, XI, 916a [= I. Burnet, *Platonis Opera, (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*, V), 1907 (1959)]: «... ἢ καὶ ἐτέρῳ τινὶ ἀδήλῳ τοῖς πολλοῖς νοσήματι...». Για τον λόγο άλλωστε αυτό ο Πλάτων καθιερώνει τεκμήριο γνώσης του αγοραστή, εάν αυτός διαθέτει την ιδιότητα του ιατροῦ ἢ του γυμναστή. Στις συγκεκριμένες αυτές περιπτώσεις δεν παρέχεται δυνατότητα ἀναγωγῆς ἀκόμα και εάν ο πωλητής έχει δηλώσει την ασθένεια του εκποιηθέντος (βλ. στο ίδιο χωρίο, ὁπ.π. «ἐὰν μὲν ἰατρῶ τις ἢ γυμναστῇ, μὴ ἀναγωγῆς ἔστω τούτῳ πρὸς τὸν τοιοῦτον τυγχάνειν, μηδ' ἐὰν τάληθές τις προειπὼν ἀποδῶταί τῳ». Πάντως οι γνώμες των ρωμαίων νομομαθῶν δεν διακρίνονται για την ομοφωνία τους ἐπὶ του θέματος (Monier, *Garantie*, 41). Χαρα-

Το αγορανομικό σύστημα ευθύνης του πωλητή ίσχυε: α) όταν ο πωλητής είχε αποσιωπήσει υπάρχοντα ελαττώματα του πράγματος ή είχε αποκρύψει την έλλειψη των ιδιοτήτων εκείνων ένεκα των οποίων αγοράσθηκε το πράγμα¹⁰ και β) όταν ο πωλητής είχε ρητώς προδιαβεβαιώσει (*dicta*) ή υποσχεθεί (*promissa*) στον αγοραστή, είτε ότι ελλείπουν συγκεκριμένα ελαττώματα ή ασθένειες του εκποιουμένου δούλου ή υποζυγίου, είτε ότι τούτο διαθέτει ιδιότητες οι οποίες στην πραγματικότητα ήσαν ανύπαρχτες¹¹. Σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις η ευθύνη του πωλητή ίσχυε ακόμα και αν ο ίδιος αγνοούσε τα υπάρχοντα ελαττώματα ή ασθένειες ή δεν εγνώριζε την έλλειψη των κρίσιμων για την πώληση ιδιοτήτων του εκποιηθέντος πράγματος¹². Η αποτελεσματική προστασία του αγο-

κτηριστικές είναι εν προκειμένω οι απόψεις των Ofilius, Cato, Labeo, Ulpianus (*Aul. Gell.* IV.2.6· *D.21.1.10* pr./1/2) οι οποίοι, αποφαινόμενοι επί συγκεκριμένων ελαττωμάτων, προδήλων κατά την εκποίηση, αντιτίθενται στη θέση που εξέφρασε ο Caelius Sabinus (*D.21.1.14.10*), ο Pomponius (*D.21.1.48.4*), ο Papinianus (*D.21.1.55*), αλλά και ο Ulpianus (*D.21.1.1.6*) ότι ο πωλητής απαλλάσσεται της ευθύνης, εάν η νόσος είναι πασίδηλος· πρβλ. και *B.19.10.1.6-7*: «Τὰ προφανῆ πάθη καὶ αἷτια προλέγειν οὐκ ἔστιν ἀναγκαῖον»· *B.19.10.14.10*· *SBM A'* 12.3· *Peira*, ΛΗ' 21/25.

10. Cic., *De off.*, 3.17.71 (= W. Miller, *Cicero. De officiis*, (The Loeb Classical Library 1961)]· *D.21.1.1.2*· *D.21.1.18/19/20*· πρβλ. και *B.19.10.1.1*· *B.19.10.18/19/20*· *SBM A'* 12 1· *Hexabiblos* 3.3.61.

11. *C.J.4.49.14*· *D.21.1.1.1*· *D.21.1.17.20*· *D.21.1.18*· *D.21.1.19*· *D.21.1.28*· *D.21.1.38* pr./10· *D.21.2.16*, 2· *D.21.2.31* pr.· *D.21.2.32*, 1· *D.45.1.5* pr. Οι απαρχές της ευθύνης του πωλητή αναζητήθηκαν σε ποικίλες μορφές εγγυητικών επερωτήσεων [*stipulatio rem habere (recte) licere, stipulatio duplae*] των οποίων η εμφάνιση τοποθετείται πολύ πριν το τέλος της δημοκρατικής περιόδου [*Varron, De re rustica*, II, 2, 5-6· II, 3, 5 (= Ch. Guiraud, *Varron. Économie rurale*, II, *Collection des Universités de France*, 1985), όπου γίνεται αναφορά στις *Actiones* του Manilius, έργο του 2ου αι. π.Χ.]. Πιθανολογείται ότι οι ανωτέρω επερωτήσεις αναφέρονταν αρχικά στην έλλειψη συγκεκριμένων ελαττωμάτων ή ασθενειών, αργότερα όμως γενικεύθηκαν, επεκταθείσες σε οποιοδήποτε ελάττωμα ή ασθένεια έφερε το εκποιούμενο ανδράποδο ή υποζύγιο. Αδιευκρίνιστος ωστόσο παραμένει ο ακριβής χρόνος της διαμορφώσεως της λεγομένης *stipulatio ex edicto aedilium*, δηλ. της ενσωματώσεως του προφορικού συμφώνου περί ελλείψεως συγκεκριμένων ελαττωμάτων του εκποιουμένου πράγματος στο διάταγμα των *aedilium curulum* (Girard, *Mélanges de droit romain*, II, 65-68, 88-89, 115· Monier, *Garantie*, 10 επ., 50-52, 87 επ.). Πρβλ. και E. Jakab, "Die aedilischen Stipulationen", [*Quarante cinquième Session de la Société Intern. "Fernard de Visscher" pour l' Histoire des Droits de l' Antiquité. Questions de Responsabilité*, 14-22 Sept. 1991], 1993, 167-178.

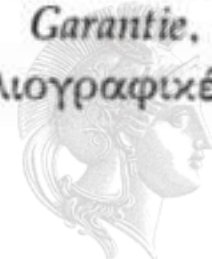
12. *D.21.1.1*, 2· *B.19.10.1.2-5*· *SBM A'* 12.1· πρβλ. όμως και *D.2.14.31*. Περί της καθιερωθείσης δια των διαταγμάτων των *aed. cur.* αντικειμενικής ευθύνης του πωλητή βλ. ειδικότερα Girard, *Mélanges de droit romain*, II, 125-126 (όπου και η σχετική θεμελίωση της *stipulatio duplae*, επιβαλλομένης μόνο σε περιπτώσεις πωλήσεως ανδραπόδων)· Monier, *Garantie*, 27, 39-41· B. Nicholas, "Dicta promissave", [*Studies in Roman law of Sale to the memory of F. De Zulueta*], Oxford 1959, 98 επ. (= *Dicta promissave*). Αινιγματική πάντως θεωρείται, η τελευταία φράση του πρώτου εδαφίου της *D.21.1.1.1* («*Ulpianus libro primo*

ραστή επιτυγχάνετο με τη συνδρομή δύο ενδίκων βοηθημάτων, της αγωγής περί αναστροφής της πωλήσεως (*actio redhibitoria*) και της αγωγής περί μειώσεως του τιμήματος ή διατιμητικής (*actio quanti minoris* ή *aestimatoria*). Η αναστρεπτική αγωγή είχε ως επακόλουθο ένα είδος *restitutio in integrum*, δηλαδή αποκαταστάσεως των πραγμάτων στην προτέρα τους κατάσταση¹³, ενώ με τη διατιμητική ο αγοραστής αποσκοπούσε στη μείωση του τιμήματος της πωλήσεως, η οποία και προσδιοριζόταν ανάλογα με το μέγεθος της μειωμένης αξίας του εκποιηθέντος¹⁴.

ad ed. aed. cur., ... hoc amplius si quis adversus ea sciens dolo malo vendidisse dicetur, iudicium dabitur»), όπου προβλέπεται ειδικώς η παροχή ειδικού *iudicium* σε περίπτωση δόλου του πωλητού. Περί του θέματος βλ. Cuq, *Manuel* 469 σημ. 7 και αναλυτικότερα Monier, *Garantie*, 40, 57-58, 66-71. Του ιδίου, *Manuel élémentaire*, II, 162. πρβλ. και κατωτέρω σημ. 22.

13. C.Th.3.4.1 (=Th. Mommsen - P. M. Meyer, *Codicis Theodosianis Libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges Novellae ad Theodosianum pertinentes*, I-II, Dublin-Zürich 1970-71). C.J. 4.58.5. D.21.1.1.1. D.21.1.19.6. D.21.1.20. D.21.1.21. D.21.1.23. D.21.1.24. D.21.1.25. D.21.1.31.22/23. D.21.1.38 pr. D.21.1.48.2. B.19.10.1. B.19.10.19. B.19.10.23.7-8. B.19.10.31. B.19.10.60. SBM A' 12.1. *Eisag. (Epanag.) auct.* KA' 35 (= Ιω. και Π. Ζέπων, *Epanagoge Aucta (Hύξημένη Έπαναγωγή)*, ex ed. C. E. Zachariae A. Lingenthal, (*Jus Graecoromanum*, VI), Αθήναι 1931, Τίτλος KA', «Περί πράξεως καὶ ἀγορασίας»]. *Peira* ΛΗ' 22-23, 34 επ. Η πλήρης αποκατάσταση επήρχετο δια της παραδόσεως του ελαττωματικού ανδραπόδου ή υποζυγίου στον πωλητή έναντι επιστροφής του τιμήματος της πωλήσεως, συνυπολογιζομένων και των προσαυξήσεων καθώς και των τυχόν φθορών ή βλαβών του εκποιηθέντος κατά τα διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ εκποιήσεως και αναστροφής. Περί του ενδίκου αυτού μέσου από την εκτενή βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικώς Hanausek, *Haftung* I, 21 επ.· M. Biondo-Biondi, *Studi sulle "actiones arbitrariae" e l' arbitrium iudicis*, I, 1913, 119-150 (= *Actiones arbitrariae*).· M. Levy, "Zur Lehre von der sog. actiones arbitrariae", *ZS RA* 36 (1915), 53-54.· Vincent, *Droit des édiles*, 25 επ.· Monier, *Garantie*, 59-87.· A. de Senarclens, "La duplex condemnatio de l' action rédhibitoire", [*Studi Bonfante III*], Milano 1930, 93-127 (= *Duplex condemnatio*).· Kaser, *Jurisdiction der Kurulischen Ädilen*, 177 επ.· F. Pringsheim, «The Decisive Moment for Aedilician Liability», *Archives d'Histoire du Droit Oriental et Revue Internationale du Droits de l'Antiquité*, 1(1952), 545-556.· E. Albertario, "D.21.1.35. Ulpianus L.1 ad edictum aedilium curulium", [*Studi Riccobono. I*], Aalen 1974, 641-651.· Apathy, *Wandlung bei geringfügigen Mängeln*, 19-30.· W. Ernst, "Neues zur Sachmängelgewährleistung aufgrund des Ädilenedikts", *SZ RA* 116 (1999), 217 επ. όπου και λοιπές βιβλιογραφικές αναφορές. Σύντομη αναφορά στις ανωτέρω αγωγές, όπως εμφανίζονται στα Βασιλικά βλ. στον A. Pezzana, "Azioni in garantia per vizi della cosa in diritto romano", [*Synteleia V. Arangio-Ruiz. II*], Napoli 1964, 648-652.

14. *Aul. Gell.* IV.2.5. C.J.4.58.2. D.21.1.4. D.21.1.18 pr. D.21.1.38 pr. D.21.1.43.6. D.21.1.44.2. D.21.1.48.2. D.21.2.16.2. D.44.2.25.1. B.19.10.4. B.19.10.18.1. B.19.10.38.1-2. B.19.10.43.6. B.19.10.48. 2-3. B.19.10.67. SBM A' 12.10. SBM A' 12.2. *Peira* ΛΗ' 22-23. Περί της *actio quanti minoris* βλ. προχείρως Vincent, *Droit des édiles*, κυρίως 206-216, 263.· Cuq, *Manuel*, 469.· A. Giffard, "L' action édilicienne 'quanti minoris' (Dig.21.1.38 pr.;13 et 14)", *RHD*, 10e année (1931), 682-688.· F. Pringsheim, "Das Alter der aedilischen *actio quanti minoris*", *ZS RA* 69 (1952), 234-301.· Monier, *Garantie*, 168 επ.· Kaser, *RPR*, κυρίως §131 II.4 σημ. 50-51 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφο-

Οι απαρχές της ευρύτατης αυτής νομικής κατοχύρωσης του αγοραστή στις περιπτώσεις εκποιήσεως ελαττωματικών ανδραπόδων ή υποζυγίων αναζητήθηκαν από ορισμένους μελετητές στη διαχρονική εξέλιξη των συνοδευτικών της πώλησεως προφορικών επερωτήσεων (*stipulationum*) και στη διασταλτική ερμηνεία της καλής πίστεως (*bonae fidei*)¹⁵, ενώ, κατ' άλλους, προηγήθηκαν σαφώς της διαδικασίας των *formulae*¹⁶. Αναμφισβήτητα όμως ερείσματα που εδράζονται στις πηγές συγκεντρώνει η άποψη ότι το ένδικο μέσο της αναστροφής της πώλησεως οφείλεται σε επιδράσεις

ρές. Την κρατούσα άποψη περί ισχύος της διατιμητικής αγωγής κατά την κλασική περίοδο του ρωμαϊκού δικαίου αμφισβήτησε ο R. Monier, σύμφωνα με τον οποίο δεν υπήρξε ποτέ διατιμητική αγωγή προβλεπόμενη από τα ήδικτα των αγορανόμων, η δε σχετική αγωγή που αναφέρεται στα κείμενα του Πανδέκτη αποτελεί είδος αγωγής *ex stipulatu* που απορροφάται, κατά την ιουστινιάνειο πλέον περίοδο, από την *actio empti* (*Garantie*, 59, 168 επ.· *Manuel élémentaire*, II, 161, 163).

15. Πρβλ. Haymann, *Haftung*, 23-24· W. W. Buckland, *A text-book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1921, 489· Girard, *Mélanges de droit romain*, II, 29 σημ. 3, 54 σημ. 1, 55-57, 65-68, 88-89, 100-105, 113 επ.· Του ιδίου, *Histoire de l'organisation*, 220-221· Του ιδίου, *Manuel*, 600· Jolowicz, *Historical Introduction*, 305-308· Kaser, *Die Jurisdiction der Kurulischen Ädilen*, 181-182· A. Watson, "Seller's Liability for Defects. Aedilician Edict and Praetorian Law", *Jura* 38 (1987), 170-173 (=Seller's Liability), όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές. Πρβλ. όμως αντιθέτως τον Monier, κατά τον οποίο οι απαρχές της ευρείας νομικής κατοχύρωσης του αγοραστή σε περιπτώσεις αποσιωπήσεως ελαττωμάτων του εκποιηθέντος πράγματος θα πρέπει να αναζητηθούν στην αγοραπωλησία δια *mancipatio* όπου, υπό τη νομική μορφή της *nuncupatio* (πανηγυρικής δηλώσεως συνοδευτικής της *mancipatio*) δηλώνονται ειδικές, νομικά δεσμευτικές, ρήτρες, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και εγγύηση για την έλλειψη ελαττωμάτων του πράγματος (Cic., *De off.*, III.16.65-66· Paul. (*Sent.*), 1.19.1· Monier *Garantie*, 4-31· Monier, *Manuel élémentaire*, II, 159 όπου και η σχετική αναλυτική τεκμηρίωση της ανωτέρω απόψεως· πρβλ. επίσης Karlowa, *RR*, II, 372· Ch. Appleton, "L'Hypocritique", *Revue Générale du Droit*, 1921, 5-28· F. de Zulueta, *The Roman Law of Sale*, Oxford 1945, 49 σημ. 5).

16. Κατά τον Monier η προστασία του αγοραστή έναντι κεκρυμμένων ελαττωμάτων του εκποιηθέντος που παρείχαν οι διατάξεις του *edictum aedilium de mancipiis*, συνυπήρχε χρονικά με την αντίστοιχη των ρυθμίσεων των επερωτήσεων που αναφέρονται σε σχετικά χωρία του Varro (*De re rustica*, II.2.6· II.3.5· II.5.11) και οι οποίες, όπως ρητώς αναφέρουν, ανάγονται σε προγενέστερη *formula* («*prisca formula*») του 2ου αι. π.Χ. Το γεγονός ότι ο Varro δεν αναφέρεται στις αγορανομικές διατάξεις των *aedilium curulium* αλλά μόνο στις επερωτήσεις δεν σημαίνει, —όπως διατείνεται ο Girard,— ότι το *edictum aedilium* είναι μεταγενέστερο των εγγυητικών επερωτήσεων, διότι οι ρυθμίσεις του απέβλεπαν στην προστασία των αγοραστών έναντι πωλητών που δεν κατείχαν την ρωμαϊκή ιδιότητα και συνεπώς παρείχαν προστασία σε περιπτώσεις αγοραπωλησιών που δεν εκάλυπτε το *jus civile*. Εξάλλου η αναστροφή της πώλησεως που θεσμοθετεί το ήδικτο των *aedilium*, αποτελούσα είδος *restitutio in integrum*, δεν προβλέπεται στα πλαίσια της διαδικασίας της *formulae*, που εισήχθη αρχικά δια της Lex Aebutia περί το 149-126 π.Χ. (Monier, *Garantie*, 10-16, 24, 30-31).

αναλόγων θεσμών των αρχαίων ελληνικών δικαίων¹⁷ που είχαν ήδη διαμορφωθεί κάτω από την πίεση παρεμφερών οικονομικών και συναλλακτικών αναγκών¹⁸. Οι επιρροές δε αυτές αναφέρονται, όχι μόνο στη θεσμοθέτηση της αγωγής περί αναστροφής της πωλήσεως, αλλά και σε ειδικότερες παραμέτρους της ασκήσεώς της, όπως λ. χ. η επιστροφή του διπλάσιου του τιμήματος της πωλήσεως, εάν ο πωλητής εγνώριζε την ασθένεια του εκποιηθέντος, η βραχεία περιοριστική προθεσμία ασκήσεως της αναστροφής, η θέσπιση αντικειμενικής ευθύνης του πωλητή, καθώς και το κεκρυμμένον (ἄδηλον) του ελαττώματος, το οποίο και αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την παροχή έννομης προστασίας στον αγοραστή¹⁹.

17. Πρβλ. Ὑπερείδους, *Κατ' Ἀθηνογένους*, 14-15 [= G. Colin, *Hypéride, Discours*, (Collection des Universités de France 1968)]· *Νόμος της Γόρτυνος*, VII, 11-15 (=R. E. Willetts, *The Law Code of Gortyn*, Berlin 1967)· *Λυσίας, Κατηγορία πρὸς τοὺς συνουσιαστάς κακολογιῶν*, 10 (=L. Gernet – M. Bizos, *Lysias, Discours*, I, (Collection des Universités de France 1974)]· *Πλάτωνος, Νόμοι*, XI, 916a-d· Ἀριστ., *Ἀθηναίων Πολ.*, 52.2-3 [= F. G. Kenyon, *Aristotelis. Atheniensium Respublica*, (Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis 1958)]· *Suda*, s. v. *ἐναγωγή οἰκέτου* (=A. Adler, *Lexicographi Graeci. I. Suidae Lexicon*, Pars II, Stuttgart 1967, 267 no 1096). Βλ. και λοιπές γραμματειακές και επιγραφικές πηγές στους I. Triantaphyllopoulos, "Les vices cachés de la chose vendue d'après les droits grecs à l'exception des Papyrus", [Studi in onore di E. Volterra. V], Milano 1971, 698-699 (= Vices cachés) και E. Jakab, *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*, München 1997, 55 επ. (= Marktkauf).

18. Πρβλ. F. Pringsheim, *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950, 472 επ. (=Greek Law of Sale)· I. Triantaphyllopoulos, *Vices cachés*, 704-70, 718-7195· Jakab, *MarktKauf*, κυρίως 96, 307· βλ. όμως και τις παρατηρήσεις του Finley, "Some problems of Greek Law. A Consideration of Pringsheim on Sale", *Seminar* 9 (1951), 72 επ. (=Problems of Greek Law)· P. Millett, "Sale, credit and exchange in Athenian law and society", [Nomos. Essays in Athenian law, politics and society], Cambridge 1990, 167-194, κυρίως 172-173.

19. Περί των αναλογιών μεταξύ της ρωμαϊκής *actio redhibitoria* και της δίκης ἀναγωγῆς (ή δίκης βλάβης ή δίκης ἀνδραπόδων) του αττικού δικαίου βλ. R. Dareste, *La science du droit en Grèce*, Paris 1893, 112-113 (= Science du droit)· Hitzig, "Zum griechischen-attischen Recht", *ZS RA* 18 (1897), 187· E. Caillemer, *DAGR* II, s.v. *anagogs dike*, 260b· Ferrini, "Sull' origine del contratto di vendita in Roma", [Memorie delle R. Accademie di Modena, II, vol. IX], 1893, 77-78 (= Origine del contratto di vendita)· Girard, *Mélanges de droit romain*, II, 127· Του ιδίου, *Histoire de l'organisation*, 221· Biondo-Biondi, *Actiones arbitrariae*, 134· Monier, *Garantie*, xii-xv, 70· Pringsheim, *Greek Law of Sale*, 472 επ.· R. Taubenschlag, *The law of greco-roman Egypt in the light of the papyri (332 B.C.-640 A.D.)*, Warszawa 1955, 332-336· Triantaphyllopoulos, *Vices cachés*, 697-719, κυρίως 703 σημ. 16, 704, 705 σημ. 22, 713, 718· Jakab, *MarktKauf*, 53-96, κυρίως 82 επ. όπου και συναφείς βιβλιογραφικές αναφορές· πρβλ. όμως και τις παρατηρήσεις του L. Beauchet, *Histoire du droit privé de la République athénienne*, IV, *Le droit des obligations*, Paris 1897 (ανατ. Amsterdam 1969), 151 επ. (= Histoire du droit privé). Περί των συναφών θεσμών των αγορανόμων και αστυνόμων της αθηναϊκής πολιτείας βλ. Πλάτωνος, *Νόμοι*, XI, 917e· Ἀριστ., *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 51.1· Dion. Hal., VI, 90 [= E. Cary (Ed. Spelman), *Διονυσίου Ἀλικαρνασσεύς Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιολογίας* (The Roman Antiquities of Dionysius of

Με την ενσωμάτωση του θεσμού στο *Corpus Juris Civilis* και δι' αυτού στα κείμενα της βυζαντινής νομοθεσίας, επισημοποιήθηκε πλέον η επέκταση της εφαρμογής του συστήματος ευθύνης που καθιέρωσαν τα ήδικτα των ρωμαίων αγορανόμων επί των πωλήσεων όλων αδιακρίτως των κινητών και ακινήτων (*res se moventes, res mobiles, res soli*)²⁰. Επιπρόσθετα πιθανολογείται ότι, κατά την ιουστινιάνειο πλέον περίοδο, η μεν αγωγή της αναστροφής της πωλήσεως συνυπάρχει, η δε διατιμητική αγωγή λει-

Halicarnassus) IV, (*The Loeb Classical Library* 1950)], όπου αναφέρεται: «λαβόντες δὲ καὶ τοῦτο τὸ συγχώρημα παρὰ τῆς βουλῆς ἀποδεικνύουσιν ἄνδρας οὓς ὑπηρέτας τῶν δημάρχων καὶ συνάρχοντας καὶ δικαστὰς ἐκάλουν. νῦν μέντοι κατὰ τὴν ἐπιχώριον γλῶτταν ἅφ' ἐνὸς ὧν πράττουσιν ἔργων ἱερῶν τόπων ἐπιμελεῖται καλοῦνται καὶ τὴν ἐξουσίαν οὐκέθ' ὑπηρετικὴν ἐτέρων ἔχουσιν, ὥς πρότερον, ἐπιτέτραπται δ' αὐτοῖς πολλὰ καὶ μεγάλα, καὶ σχεδὸν εἰκόασί πως κατὰ τὰ πλεῖστα τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ἀγορανόμοις». Dareste, *Science du droit*, 114· J. Partch, "Die griechische Publizität der Grundstücksverträge im Ptolemärrechte", [*Festschrift für O. Lenel*], Leipzig 1921, 86-87· P. Vinogradoff, *Outlines of historical jurisprudence*, II, *The jurisprudence of the Greek City*, Oxford 1922, 264· U. Kahrstedt, *Staatsgebiet und Staatsangehörige in Athen*, [*Geisteswissenschaftliche Forschungen (Göttinger Forschungen) herausgegeben von W. Mitcherlich*, 4], Aalen 1969, I, 44-46/II, 30 σημ., 6, 84 σημ., 3, 72, 213-214, 233· A. R. W. Harrison, *The Law of Athens*, II, *Procedure*, London 1998, 25· P. V. Stanley, "Agoranomoioi and Metronomoioi. Athenian Market Officials and Regulations", *Ancient World* 2 (1979), 13-19 (=Agoranomoioi and Metronomoioi). Συγκριτική παρουσίαση των ἀγορανόμων καὶ των *aedilum curulum* βλ. στους Mommsen, *Staatsrecht*, II.1, 1952, 497 σημ. 1· Voigt, *RR*, I, 220 σημ. 10· Girard, *Histoire de l'organisation*, 218 σημ. 1, 225, 231· Ferrini, *Origine del contratto di venditi*, 78 σημ. 2· C. Furkiotis, "Aus dem attischen Recht die ΔΙΚΗ ΑΝΑΓΩΓΗΣ", [*Studi in onore di U. E. Paoli*], Firenze 1956, 323-331.

20. *D.21.1.1 pr.*· *D.21.1.63*· πρβλ. καὶ *B.19.10.1.1*· *SBM A'* 12.1. Πρβλ. De Senarclens, *Extension de l'édit des édiles*, 395-417· Monier, *Garantie*, 162 επ., 196· Kaser, *RPR*, § 264 V.2. Πρόκειται, κατὰ την επικρατέστερη εκδοχή, περί μετακλασικής εξέλιξης της οποίας οι απαρχές θα πρέπει να αναζητηθούν στις ερμηνείες των "κλασικών" ρωμαίων νομικών. Για τον λόγο άλλωστε αυτό οι διατάξεις του *C.J.C.* που αναφέρονται στην εφαρμογή των σχετικών ρυθμίσεων των διαταγμάτων των *aedilum curulum* σε όλες αδιακρίτως τις πωλήσεις κινητών και ακινήτων πραγμάτων (*C.J.4.48.4*, *D.21.1.1 pr.*, *D.21.1.48.6*, *D.21.1.49*, *D.21.1.33 pr.*) θεωρήθηκαν, ομόφωνα σχεδόν, παρεμβλήματα (Monier, *Garantie*, 49 σημ. 2, 162 σημ. 1, 166 σημ. 5· Του ιδίου, *Manuel élémentaire*, II, 164 σημ. 5 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές). Επιπλέον υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η μετακλασική αυτή εξέλιξη είχε ως πρότυπο προϊσχύσασες ρυθμίσεις του αττικού δικαίου (Πλάτωνος, *Νόμοι*, XI, 916d· Ἀριστ., *Ἀθηναίων Πολιτεία*, 51.1· Dio Pr., *Oratio* 10 (9), 14 (= J. De Arnim, *Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum quae exstant Omnia*, Berolini 1972)· E. Caillemer, *DAGR*, II, s. v. *Anagogès dike*, 260-261· Monier, *Garantie*, x, xv· Triantaphyllopoulos, *Vices cachés*, 705-706 όπου και λοιπές βιβλιογραφικές αναφορές· Stanley, *Agoranomoioi and metronomoioi*, 17· πρβλ. όμως και J. H. Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des attischen Processes*, Leipzig 1915, 745 σημ. 252· Beauchet, *Histoire du droit privé*, 155-156.

τουργεί ως ειδικότερη μορφή της *actio empti* (*agere quanti minoris*)²¹. Δυστάμενες παραμένουν ωστόσο οι απόψεις των μελετητών όσον αφορά στην εισαγωγή ή στην κατάργηση κατά την περίοδο αυτή της διπλής καταδίκης (*condemnatio duplex*), δηλαδή της επιστροφής του διπλασίου του τιμήματος της πωλήσεως, σε περίπτωση που τελικώς εγίνετο αποδεκτό το αίτημα της αναστροφής²².

Η ακριβής οριοθέτηση της ευθύνης του πωλητή για τα κεκρυμμένα πραγματικά ελαττώματα του εκποιηθέντος είχε, –μεταξύ άλλων–, άμεση σχέση με τον, κατά περίπτωση, χαρακτηρισμό του εκποιούμενου ως *morbosus* (ασθενούς) ή *vitiosus* (ελαττωματικού). Τούτο προκύπτει με σα-

21. Κατά τον Monier (*Garantie*, 170 επ., 185 επ.), η *actio quanti minoris* αποτελεί δημιούργημα των συμπλητών της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης και υποκαθιστά την *actio ex stipulatu* του κλασικού ρωμαϊκού δικαίου. Η διαφορά της με την γενική *actio empti* έγκειται στο γεγονός ότι, αφενός μεν ο αγοραστής δεν είναι αναγκαίο να επικαλεσθεί την κακή πίστη του πωλητή, αφετέρου δε ότι επιφέρει απλώς τη μείωση του τιμήματος της πωλήσεως, ενώ η *actio empti*, σε περίπτωση κακοπιστίας του πωλητή, την πλήρη επανόρθωση της ζημίας του αγοραστή. Πρβλ. Cuq, *Manuel*, 470· Zulueta, *Roman Law of Sale*, 47· Monier, *Manuel élémentaire*, II, 165 επ.· Kaser, *RPR*, II, § 264 V.2. Πλέον ριζοσπαστική η άποψη του Watson, ο οποίος θεωρεί ότι η επικάλυψη της αγωγής περί αναστροφής και της διατιμητικής από την *actio ex emptio* είχε ήδη επέλθει κατά την κλασική περίοδο, λόγω της γενικότητας στη διατύπωση της *formulae ex empto* και της ευρύτητας των ρητρών *ex fide bona* (Seller's Liability, 170-178 όπου και συνακόλουθη ερμηνεία της εννοίας *oportere* στη D.21.1.1, 1).

22. Κατά τους G. Boyer και R. Monier, η *condemnatio duplex* σε περίπτωση αναστροφής (D.21.1.45, *Gaius libro primo ad. ed aed. cur.*), συνδέεται αποκλειστικά με το τελευταίο εδάφιο της D. 21.1.1 (βλ. και ανωτέρω σημ. 12) και ως εκ τούτου ήταν επιβεβλημένα κατά το κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο, μόνο στη περίπτωση όπου συνέτρεχε δόλος του πωλητή. Η ρύθμιση αυτή καταργείται πλέον στο ιουστινιάνειο δίκαιο (Boyer, *Résolution des contrats*, 155-156· Monier, *Garantie*, 67 επ., 204· πρβλ. και W. W. Buckland, *The Roman Law of Slavery*, Cambridge 1908, 64-65). Αντιθέτως, κατά τον A. de Senarclens (*Duplex condemnatio*, 93-127), η λεγομένη “διπλή καταδίκη” εισήχθη από τους συμπλητές της κωδικοποίησης ειδικώς για να ρυθμίσει την περίπτωση της μη συμμορφώσεως του πωλητή προς το *arbitrium iudicis* περί αναστροφής. Ως εκ τούτου η μοναδική διάταξη του Πανδέκτη όπου αυτή αναφέρεται, δηλαδή η D.21.1.45 αποτελεί παρέμβλημα· πρβλ. και F. Schulz, “Scientia, dolus und Error bei der Stellvertretung nach klassischem römischem Recht”, *SZ RA* 33 (1912), 59 σημ.4· Biondo-Biondi, *Actiones arbitrarie*, 120 επ.). Βλ. ωστόσο και τις παλαιότερες απόψεις των ρωμαϊστών, μεταξύ των οποίων οι O. Lenel (*Das edictum perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*², Leipzig 1907, 531), Bechmann (*Der Kauf*, I, 403), Karlowa (*RR*, II, 1295-1296), Cuq (*Manuel*, 469), Girard (*Mélanges de droit romain*, II, 118, 124) κ.ά. που υπεστήριξαν την ισχύ της *condemnatio duplae* σε περίπτωση μη συμμόρφωσης του πωλητή και στο κλασικό ρωμαϊκό δίκαιο, λόγω του ποινικού χαρακτήρος της *actio redhibitoria*. Πρβλ. και B.19.10.45· *SBM A* 12.1.

φήνεια τόσο από τον XXI.1 Τίτλο του Πανδέκτη, όσο και από τις αντιστοιχες διατάξεις του Τίτλου 10 του XIX Βιβλίου των Βασιλικών, του Στοιχείου Α' 12 της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν καθώς και του Τίτλου ΚΑ' της Εισαγωγῆς (Ἐπαναγωγῆς). Ἐχει δε υποστηριχθεῖ ὅτι ὁ προσδιορισμός της ακριβούς εννοίας του *morbosus* ἢ *vitiosus mancipium*, συνδέθηκε αποκλειστικά με την ερμηνευτική προσέγγιση και εφαρμογή των διατάξεων του διατάγματος *De mancipiis vendundis* και δεν απέτελεσε προγενέστερα αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας του *juris civilis*, στα πλαίσια εγγυητικών υπέρ του αγοραστοῦ επερωτήσεων²³.

Παρά το γεγονός ὅτι ἡ διατύπωση του κειμένου του διατάγματος, ὅπως τούτο αναφέρεται ἀπὸ τον Ulpianus στο χωρίο *D.21.1.1 pr.* δεν φαίνεται να διακρίνει μεταξύ *morbi-vitii* («... *quid morbi vitiique cuique sit*»)²⁴, ἡ εκτενὴς αναφορά σε ειδικές περιπτώσεις ασθενειῶν δυναμένων (ἢ μὴ) να αναστρέψουν τὴν πώληση, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένες διατάξεις παρέχουσες τα κρτήρια τῆς διακρίσεως αὐτῆς, ἀποκαλύπτουν τὴ σημασία τῆς γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ σχετικοῦ δικαιώματος τοῦ αγοραστή περὶ ἀναστροφῆς²⁵. Ἰδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ἐν προκειμένῳ τὸ τελευταῖο ἐδάφιο τοῦ χωρίου *D.21.1.1,7* ὅπου ὁ Ulpianus, παραπέμποντας σε σχετικὴ ἀποψη τοῦ C. Sabinus²⁶, ἐπισημαίνει ὅτι τὸ ἐλάττωμα διαφέρει σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀσθένεια («*vitiumque a morbo multum differre, ut puta si quis balbus st, nam hunc vitiosum magis esse quam morbosum.*»)²⁷. Μάλιστα ἡ ἀνωτέρω ἀποψη περὶ διακρίσεως μεταξύ *morbis* καὶ *vitium* ἐκφράζεται καὶ σε

23. Πρβλ. *Aul. Gell.* IV.2.2 ὅπου, ἀκριβῶς μετὰ τὴν παράθεση τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τοῦ διατάγματος ποὺ ὀρίζε τὴν υποχρέωση τοῦ πωλητοῦ νὰ δηλώσει τὰ σωματικὰ ἐλαττώματα ἢ ἀσθένειες τοῦ ἀνδραπόδου καὶ σε πλήρη συνάφεια με τὸ ἀνωτέρω κείμενο, ἀναφέρεται: «*Propterea quaesierunt jure consulti veteres quod "mancipium morbosum" quodve "vitiosum" recte diceretur; quantumque "morbus" a "vitio" differret*». Ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. *De Senarclens*, «La date de l'édit des édiles "de mancipiis vendundis"», *RHD* 4(1923), 391· *Cuq.* *Manuel*, 468 σημ. 5· *Monier*, *Garantie*, 24-26 ὅπου καὶ συνακόλουθη ἐρμηνεία τοῦ πολυσυζητημένου χωρίου *Cic.*, *De off.*, II.17.69.

24. ΓΙΑ ΤΙΣ ΑΤΕΛΕΙΕΣ ΠΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΕΙ ΤΟ ΕΝ ΛΟΓΩ ΚΕΙΜΕΝΟ βλ. *Nicholas*, *Dicta promissave*, 91-95.

25. Πρβλ. *D.* 21.1.3 (= *B.19.10.3*)· *D.21.1.4,6*· *D.21.1.6* (= *B.19.10.6*)· *D.21.1.7* (*B.19.10.7*)· *D.21.1.8* (= *B.19.10.8*)· *D.21.1.9* (= *B.19.10.9*)· *D.21.1.10* (= *B.19.10.10*)· *D.21.1.11* (= *B.19.10.11*)· *D.21.1.12* (= *B.19.10.12*)· *D.21.1.13* (= *B.19.10.13*)· *D.21.1.14* (= *B.19.10.14*).

26. Περὶ τῆς πατρότητος τῆς ἀπόψεως αὐτῆς βλ. κατωτέρω σ. 46.

27. Πρβλ. καὶ τὴ διάκριση μεταξύ *morbis-vitium* ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ *Cicero*, κατὰ τὸν ὁποῖο *morbis* σημαίνει ἀνατροπή, ἀνισορροπία ποὺ ἀφορὰ τὸ σῶμα στο σύνολό του, ἐνῶ *vitium* δυσαρμονία ὀρισμένων μελῶν τοῦ σώματος, παραμόρφωση [*Tusculanes*, IV.13.28: «*Morbum appellant totius corporis corruptionem, ..., vitium, cum partes corporis inter se dissident, ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas*» (= *G. Fohlen – J. Humbert*, *Cicéron. Tusculanes*, II, (Collection des Universités de France), Paris 1960)].

σχόλιο (i) επί της διατάξεως της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν, Α' 12.1, όπου τονίζεται ότι: «πολλή γὰρ διαφορὰ βιτίου καὶ νόσου. καὶ γὰρ τὸν φελλὸν βιτίοσον ἂν τις καλέσῃ, καὶ οὐ νοσώδῃ».

Σε σχέση ωστόσο με το προαναφερθέν εδάφιο της D.21.1.1,7 τίθεται το εύλογο ερώτημα: εφόσον, σύμφωνα με την εκφραζόμενη εδώ άποψη του C. Sabinus, υπάρχει ουσιαστική διάκριση μεταξύ ελαττώματος και ασθενείας γιατί το κείμενο του αγορανομικού διατάγματος *De mancipiis vendundis*, όπως τούτο αναφέρεται στη D.21.1.1,1, χρησιμοποιεί αδιακρίτως και τους δύο όρους και μάλιστα συνδεομένους παρατακτικώς; Κατά τη γνώμη του Ulpianus²⁸ πρόκειται περί μιας απλής ταυτολογίας που αποβλέπει στην άρση των αμφιβολιών που ενδεχομένως προκύπτουν σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (D.21.1.1,7–8: «ego puto aediles tollendae dubitationis gratia bis κατὰ τοῦ αὐτοῦ²⁹ idem dixisse, ne qua dubitatio superes- set»). Κατά συνέπεια, εκείνο το οποίο θα πρέπει να μας απασχολήσει δεν είναι αυτή καθ' εαυτή η ορολογία (*morbis* ή *vitium*), αλλά ο σαφής προσδιορισμός της εννοίας της ασθενείας (*morbis*) που δύναται να αναστρέψει την πώληση³⁰.

Τα ακριβή κριτήρια για τον προσδιορισμό της εννοίας του *morbis* παρέχει το πρώτο εδάφιο της διατάξεως του Πανδέκτη 21.1.1,7 όπου ο Ulpianus αναφερόμενος στην έννοια της ασθενείας κατά τον Sabinus, απαριθμεί τα απαραίτητα εκείνα στοιχεία που συνθέτουν την έννοια της

28. Σύμφωνα με τον F. Schulz (*Einführung in das Studium der Digesten*, Tübingen 1916, 22) το ελληνικό χωρίο «κατὰ τοῦ αὐτοῦ» και το λατινικό «ne qua dubitatio superes- set» αποτελούν παρεμβλήματα. Επίσης κατά τον G. Beseler (*Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, IV, Tübingen 1920, 315) όλη η τελευταία φράση («ego puto aediles tollendae dubitationis gratia bis κατὰ τοῦ αὐτοῦ idem dixisse, ne qua dubitatio superes- set») αποτελεί παρέμβλημα των συμπληγμάτων της κωδικοποίησης. Πρβλ. όμως και R. Monier, "La position de Labéon vis à vis de l' expression «morbis vitii» de l' Édit des édiles", *Eos* 48.3 (=Symbolae Taubenschlag), 1956, 443 επ. (=Position de Labéon).

29. Κατά + γεν. (=ώς πρός τι, περί τινος, έν σχέσει πρός τι) βλ. Liddell-Scott-Jones, *Greek-English Lexicon*, s.v. κατὰ (A II 7).

30. Πρβλ. αντιθέτως τη σχετική ερμηνεία του P. Petot (*Le défaut in iudicio dans la procédure ordinaire romaine*, Paris 1912, 81 σημ. 3 (=Défaut in iudicio) κατά τον οποίο το τελευταίο εδάφιο της D.21.1.1,7 βρίσκεται σε σχέση αντίφασης με τον ορισμό του *morbis* που παρέχει στην ίδια διάταξη ο Sabinus και δηλώνει την "αμήχανη" στάση του Ulpianus και γενικώτερα των "κλασικών" νομικών έναντι του αφηρημένου προσδιορι- σμού της εννοίας της ασθενείας. Θεωρούμε ότι η περιπτωσιολογία των ασθενειών που ακολουθεί στις επόμενες διατάξεις του Πανδέκτη, καθώς και στις αντίστοιχες διατά- ξεις των βυζαντινών νομοθετημάτων, συνηγορεί μάλλον υπέρ της υιοθέτησης της ανω- τέρω definitio καθώς χρησιμοποιείται, κατά περίπτωση, τόσο το καθαρό εννοιοκεντρι- κό κριτήριο της "παρά φύσιν" ασθενείας, όσο και το πραγματιστικό κριτήριο της πα- ρεμπόδισης δραστηριότητας που εμπεριέχονται αμφότερα στον ορισμό των Sabinus- Labeo.

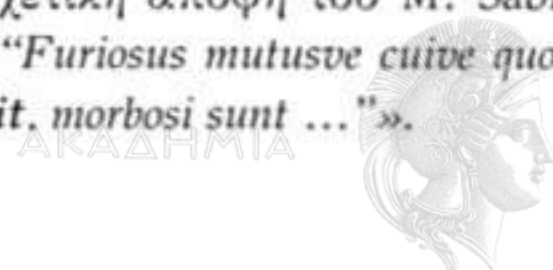
ασθενείας: «*morbum* (αναφέρει) *apud Sabinum sic definitum esse habitum cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius ad id facit deteriolem, cuius causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit: id autem alias in toto corpore, alias in parte accidere ...*»³¹. Σύμφωνα λοιπόν με την ανωτέρω διάταξη η ασθένεια που δύναται να αναστρέψει την πώληση θα πρέπει απαραίτητως να συγκεντρώνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: i) να επιφέρει χειροτέρευση της σωματικής υγείας, η οποία δύναται να αφορά, είτε στο σύνολο του σώματος, είτε σε μέρος αυτού και δύναται να έχει κατά περίπτωση, είτε μόνιμο, είτε προσωρινό χαρακτήρα³², ii) η χειροτέρευση της υγείας θα πρέπει να είναι «*παρά τὴν φύσιν*» (*contra naturam*) και μάλιστα να προσβάλει την ειδικότερη εκείνη σωματική λειτουργία για την εξυπηρέτηση της οποίας μας έδωσε η φύση την υγεία του νοσούντος μέλους ή οργάνου, και κυρίως iii) να παρεμποδίζει τη χρήση και υπηρεσία του εκποιηθέντος ανδραπόδου και συνεπώς να το καθιστά άχρηστο για τον αγοραστή. Το τελευταίο αυτό αλλά και πλέον σημαντικό, από νομική άποψη, κριτήριο αναφέρεται και στην αμέσως ακολουθούσα διάταξη του Πανδέκτη 21.1.1,8, όπου ο Ulpianus συμπληρώνοντας την επιχειρηματολογία του τελευταίου εδαφίου της D.21.1.1,7 επισημαίνει τα ακόλουθα: «*Proinde si quid tale fuerit vitii sive morbi, quod usum ministeriumque hominis impediatur, sed dabit redhibitioni locum, ...*»³³.

Τα ανωτέρω επαναλαμβάνονται και στις διατάξεις των βυζαντινών νομοθετικών κειμένων. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη σχετική διάταξη των Βασιλικῶν 19.10.1.7: «*Πάθος ἐστὶν σχέσις παρὰ φύσιν τοῦ σώματος χείρονα ποιοῦσα τὴν φυσικὴν αὐτοῦ χρῆσιν ...*». Απολύτως δε συναφές είναι και το σχετικό σχόλιο (i) ἐπὶ της διατάξεως της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν Α' 12.1 όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται: «*Νόσος ἐστὶ σωματικὴ κατάστασις παρὰ τὴν φύσιν ἡμῖν προσγινομένη, χρήσεώς τινος ἀναιρετική, ἧς ἔνεκα φύσις ἡμῖν τὴν ὑγίειαν ἐχαρίσατο*». Εξάλλου την παρεμπόδιση της «*χρήσεως ἢ ὑπουργίας*» του ασθενούς ανδραπόδου ή ζώου θέτουν ως απαραίτητη προϋπόθεση για την θεμελίωση της αναστροφής και τα βυζαντινά νομοθετήματα. Συγκεκριμένα, τόσο η διάταξη των Βασιλικῶν 19.10.1,8-9, όσο και και η διάταξη Α' 12.1 της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν αναφέρουν σχετικά: «*Τὸ τῇ χρήσει ἢ ὑπουργίᾳ ἐμποδίζον πάθος ἢ αἴτιον εἰσάγει τὴν ἀναστρέφουσαν τὸ πραθὲν ἀγωγὴν, οὐ μὲν τὸ τυχόν τε*

31. Πρβλ. ομοίως Cic., *Tusculanes*, IV.13.30: «*Est enim corporis temperatio, cum ea congruunt inter se e quibus constamus, sanitas,....*».

32. Βλ. κατωτέρω σημ. 37.

33. Πρβλ. και Aul. Gell. IV.2.15, όπου παρατίθεται η σχετική άποψη του M. Sabinus: «*Verba Masuri Sabini apposui ex libro Juris civilis secundo: "Furiosus mutusve cuius quod membrum lacerum laesumque est aut obest quo ipse minus aptus sit, morborum sunt ..."*».

καὶ ἐλαφρόν, ὡς ἐλαφρὸς πυρετὸς ἢ παλαιὸς τεταρταῖος ἢ τὸ μικρὸν τραῦμα· ταῦτα γὰρ οὔτε δεῖ προλέγειν ὡς εὐκαταφρόνητα». Το ανωτέρω επαναλαμβάνεται και σε σχετική διάταξη της Πείρας Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, ΛΗ' 22: «σωματικὰ πάθη εἰσὶ τὰ φαινόμενα, ὡς ἡ τύφλωσις, ἡ φθίσις καὶ τὰ ἐμποδίζοντα τῇ χρήσει καὶ τῇ ὑπουργίᾳ». Τέλος η περιπτωσιολογία αρκετῶν ασθενειῶν και ελαττωμάτων, που περιλαμβάνεται σε ορισμένες διατάξεις του Πανδέκτη, καθὼς και στις αντίστοιχες των Βασιλικῶν, της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν και της Εἰσαγωγῆς (Ἐπαναγωγῆς), δεικνύει ὅτι μόνο ασθένειες που εμποδίζουν ουσιαστικά τη δραστηριότητα του εκποιηθέντος ἀνδραπόδου, δύνανται να αναστρέψουν την πώληση. Τούτο αναλυτικότερα προκύπτει: α) ἀπὸ το χωρίο D.21.1.14,6 ὅπου θεωρεῖται υγιῆς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἔχει συνενωμένους δακτύλους, εἰάν δεν εμποδίζεται στη δραστηριότητά του ἀπὸ την οργανική αὐτή ἀνωμαλία, β) ἀπὸ το χωρίο D.21.12,1 ὅπου, σύμφωνα με σχετική γνώμη του Pedius στην οποία και παραπέμπει ὁ Ulpianus, ἡ ἀνισότης των σιαγόνων ἢ των οφθαλμῶν ἢ των βραχιόνων δεν θεωροῦνται ελαττώματα ἀναστρέφοντα την πώληση, εἰάν δεν παρακωλύουν την παροχή των υπηρεσιῶν του δούλου, γ) ἀπὸ το χωρίο D.21.1.10 pr./1 [=B.19.10.10,1· *Eisag. (Epanag.) auct.* ΚΑ' 39] ὅπου, σύμφωνα με τις σχετικές ἀπόψεις του Ofilius και του Cato στους ὁποῖους παραπέμπει ὁ Ulpianus, ἡ ἀποκοπή δακτύλου ἢ ὁ ἀκρωτηριασμός μέλους του σώματος ἀποτελεῖ ἐλάττωμα ἀναστρεπτικό της πωλήσεως, μόνον εἰάν εμποδίζεται ἡ χρήση του μέλους αὐτοῦς και συνεπῶς παρακωλύεται ἡ δραστηριότητα του δούλου, δ) ἀπὸ το χωρίο D.21.1.10,2 [=B.19.10.10,2-3· *Eisag. (Epanag.) auct.* ΚΑ' 40] ὅπου ὀρίζεται ὅτι τὸ πλεόνασμα (ἢ ἡ ἐλλειψη) δακτύλων δεν ἀποτελεῖ ἐλάττωμα εἰάν δεν παρακωλύεται ἡ δραστηριότητα λόγω της οργανικῆς αὐτῆς ἀνωμαλίας, και τέλος ε) ἀπὸ το χωρίο D.21.1.4,3 ὅπου, σύμφωνα με σχετική γνώμη του Pomponius, ὀρίζεται ὅτι ἡ μωρία του δούλου ἐπιφέρει ἀναστροφή μόνον εἰάν εἶναι σε τέτοιο βαθμὸ ὥστε να τον καθιστᾷ ἀχρηστο³⁴. Ἀντιθέτως ἀσθένειες, ὅπως λ.χ. ἐλαφρὸς πυρετός, παλαιὸς τεταρταῖος πυρετός, μέτριον τραῦμα, ἐλαφρὸς πόνος οδόντος ἢ ὠτός, ἐλαφρά πάθηση οφθαλμοῦ, ἐλαφρὸ ἔλκος, ἀπλή δυσχέρεια ἢ ἀσάφεια ὡς πρὸς την ομιλία, βραδεία ομιλία κ. ἄ., ὁι ὁποῖες δεν καθιστοῦν ἀχρηστο τὸ ἐκποιηθέν, δύνανται μόνον να θεμελιώσουν την *actio ex emptio*³⁵.

34. Πρὸβλ. και D.21.1.4,1 (*Ulpianus, libro primo ad edictum aedilium curulium*) ὅπου ὀρίζεται ὅτι εἰάν τὸ σωματικὸ ἐλάττωμα διαπερνᾷ μέχρι την ψυχὴ ἀναστρέφει την πώληση. Ομοίως και B.19.10.4,4-5. «Ἐάν μὲν οὖν ψυχικόν ἐστὶ τὸ αἷτιον, οὐκ ἔχει χώραν ἡ ἀναστρέφουσα τὸ πραθὲν ἀγωγή... εἰ δὲ σωματικόν ἐστὶν ἡ κοινὸν ψυχῆς καὶ σώματος, χώρα τῷ ἀναστραφῆναι τὸ πραθὲν»· SBM Α' 12.2 και σχόλιον (k)· *Eisag. (Epanag.) auct.* ΚΑ' 31· *Peira* ΛΗ' 23· *Hexabiblos* 3.3.63.

35. D.21.1.4,6: «*Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Idem ait (Pomponius) non omnem morbum dare locum redhibitioni, ut puta levis lippitudo aut levis dentis auriculae*

Όπως μάλιστα χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ulpianus σε σχόλιο του επί του *edictum aedilium* (D.21.1.4,5) παραπέμποντας στη σχετική άποψη του Pomponius, το γεγονός ότι το διάταγμα δεν αναφέρει περί βαρείας ασθeneίας, αλλά απλώς και μόνον περί ασθeneίας δεν αποτελεί κάτι αξιοπερίεργο, καθώς στην περίπτωση της βαρείας ασθeneίας, λόγω ακριβώς της ιδιάζουσας βαρύτητάς της, δεν τίθεται εάν το ζήτημα εάν παρεμποδίζει ή όχι τη δραστηριότητα του εκποιηθέντος («*nihil enim ibi agitur de ea re, cui hic ipse morbus (sonticus) obstat*»).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τις διατάξεις του Πανδέκτη (D.21.1.1,7), των Βασιλικών (B.19.10.1,7) και της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν Α' 12.1, κριτήριο του προσδιορισμού της εννοίας της αναστρεπτικής της πωλήσεως ασθeneίας δεν αποτελεί η προσβολή μέρους ή του όλου του σώματος³⁶. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι, τόσο τα ρωμαϊκά, όσο και τα βυζαντινά νομοθετικά κείμενα, δεν παρουσιάζουν ομοφωνία σχετικά με την υιοθέτηση της χρονικής διάρκειας της ασθeneίας, ως κριτηρίου της διακρίσεως μεταξύ βαρείας ή μη ασθeneίας. Έτσι, το μεν χωρίο D.21.1.6 (όπου ο Ulpianus αναφέρεται στη σχετική άποψη του Pomponius), τονίζει ότι το αγορανομικό διάταγμα δεν διακρίνει μεταξύ προσκαίρων ή διηνεκῶν ασθeneιών³⁷, το δε χωρίο D.21.1.65,1 (όπου ο Venuleius παραπέμπει σε σχετική γνώμη του Cassius) θεωρεί ως βαρεία (*morbus sonticus*) μόνον τη διηνεκή ασθένεια η οποία βλάπτει τη δραστηριότητα³⁸. Προς τη δεύτε-

dolor aut mediocre ulcus: non denique febriculam quantulamlibet ab causam huius edicti pertinere»· D.21.1.4· D.21.1.1.8: «Ulpianus, libro primo ad edictum aedilium curulium, ... id dabit redhibitioni locum, dummodo meminerimus non utique quodlibet quam levissimum efficere, ut morbosus vitiosusque habeatur»· B.19.10.4,6: «Οὐ πᾶσα νόσος εἰσάγει τὸ ἀναστραφῆναι τὸ πραθέν, τυχὸν μικρὰ ὀφθαλμία ἢ ὀλίγη νόσος ὀδόντων ἢ ὠτων ...»· SBM Α' 12.1· Eisag. (Epanag.) auct. ΚΑ' 35. Ωστόσο οι διατάξεις των βυζαντινῶν νομοθετημάτων ορίζουν ότι στις περιπτώσεις ελαφριῶν ασθeneιών παρέχεται, ἀντὶ τῆς ἀναστρέφουσας, ἡ ἀγωγή περὶ μειώσεως τοῦ τιμήματος· πρβλ. B.19.10.4· Eisag. (Epanag.) auct. ΚΑ' 33: «ἐφ' οἷς αἰτίοις οὐ δίδοται ἡ ἀναστρέφουσα ἀγωγή, μειοῦσα δὲ τὸ τίμημα ἀγωγή ἀρμόζει».

36. «*id autem alias in toto corpore, alias in parte accidere (namque totius corporis morbus est puta φθίσις febris, partis veluta caecitas, licet homo itaque natus ait): vitiumque a morbo multum differre*» (D.21.1.1,7). Επίσης B.19.10.1,7: «καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν ὅλῳ τῷ σώματι συμβαίνει, ἔσθ' ὅτε δὲ μέρει· ὅλῳ μὲν, ὡς ἡ φθίσις καὶ ὁ πυρετός, μέρει δέ, ὡς ἡ τύφλωσις, καὶ ἐγγενὴς εἶη». Ομοίως καὶ SBM Α' 12.1 σχ. (i): «αὕτη δὲ ἡ παρὰ φύσιν κατάστασις πῶς μὲν κατὰ παντὸς ἐρρύη τοῦ σώματος, ὡς ἡ φθίσις καὶ ὁ πυρετός· πῶς δὲ κατὰ μέρος τοῦ σώματος, ὥσπερ ἡ τύφλωσις». Πρβλ. καὶ Aul. Gell., IV.2.4: «*Sed "morbum" alias in toto corpore accidere dicit, alias in parte corporis. Totius corporis "morbum" esse, veluti sit phthisis aut febris, partis autem, veluti sit caecitas aut pedis debilitas*».

37. D. 21.1.6 pr.-1: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Pomponius recte ait non tantum ad perpetuos morbos, verum ad temperarios quoque hoc edictum pertinere».

38. Σπεύδει δε ἀμέσως νὰ προσθέσει ὅτι ὡς *morbus sonticus* ορίζεται ἡ ασθένεια ἡ

ρη αυτή άποψη συντάσσεται και η διάταξη των Βασιλικῶν 19.10.4,5, κατά την οποία: «Οὐκ ἐπιζητοῦμεν ὀλέθριον εἶναι τὸ πάθος, ἀλλὰ τὸ οἰωδῆποτε πράγματι διηνεκῶς ἐμποδίζον πάθος», ενώ αντιθέτως, στη σχετική διατύπωση της διατάξεως Α' 12.2 της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν αλλά και της διατάξεως 3.3.63 της Ἑξαβίβλου του Ἀρμενοπούλου έχει παραλειφθεῖ το διηνεκές της ασθενείας, ως στοιχείο του «πάθους» που θεμελιώνει, κατά περίπτωση, την αναστροφή της πωλήσεως ἢ την αγωγή περί μειώσεως του τιμήματος³⁹. Σε όλες δε τις ανωτέρω διατάξεις επισημαίνεται ὅτι το αναστρέφον την

οποία ἐπῆλθε στον δούλο μετά τη γέννησή του (D.21.1.65.1, *Venuleius libro quinto actionum*, «... Quotiens morbus sonticus nominatur, eum significari Cassius ait, qui noceat: nocere autem illegi, qui perpetuus est, non qui tempore finiatur: sed morbum sonticum eum videri, qui inciderit in hominem postquam in natus sit: sontes enim nocentes dici»). Ειδικότερα η D.21.1.65.1, η οποία συνιστά απόσπασμα εισημμένο από το 5ο βιβλίο των *Actionum* του Venuleius, αποτελεί συνέχεια του προοιμίου της D.21.1.65, όπου παρατίθενται από τον ίδιο νομικό παραδείγματα ψυχικών ασθενειῶν (*vitii animi*), μη δυναμένων να αναστρέψουν την πώληση. Κατά την ερμηνεία της διατάξεως που επεχείρησε ο Petot (*Défaut in iudicio*, 83-84), η έννοια της βαρείας ασθένειας ταυτίζεται στη συγκεκριμένη διάταξη με την ασθένεια που βλάπτει τη δραστηριότητα και μόνον. Θεωρούμε ὅτι η ερμηνεία αυτή παραβλέπει τα πρόσθετα κριτήρια που αναφέρει ἐδῶ ο Venuleius και τα οποία εἶναι το διηνεκές της ασθενείας και το γεγονός ὅτι θα πρέπει να μην προέρχεται ἐκ φύσεως αλλά να έχει εμφανισθεῖ μετά τη γέννηση του δούλου. Πρβλ. και τις ταυτόσημες με τον Venuleius απόψεις του Cicero [*Tusculanes*, IV.13.30, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Vitia enim adfectiones sunt manentes, perturbationes autem moventes, ut non possint adfectionum manentium partes esse*»], καθώς και του Modestinus στη D.50.16.101.2, σύμφωνα με τον οποίο, νόσος (*morbus*) εἶναι η πρόσκαιρος ασθένεια του σώματος, ενώ πάθος (*vitium*) το διηνεκές του σώματος εμπόδιο (*Modestinus libro nono differentiarum*, «... *Verum est morbum esse temporalem corporis inbecillitatem, vitium vero perpetuum corporis impedimentum, veluti si talum excussit: nam et luscus utique vitiosus est*»). Στις ταυτόσημες απόψεις των *veterum jurisperitorum*, παραπέμπει και ο Gellius, που σπεύδει ὁμως να προσθέσει ὅτι οι θέσεις αυτές προσκρούουν στις απόψεις του Labeo (*Aul. Gell.*, IV.2.13-14, «*Non praetereundum est id quoque in libris veterum jurisperitorum scriptum esse, "morbum" et "vitium" distare, quod "vitium" perpetuum, "morbus" cum accessu decessuque sit. Sed hoc si ita est, neque caecus neque eunuchus morbosus est, contra Labeonis quam supra dixi sententiam*»). Πρβλ. επίσης και τον ορισμό του *morbus sonticus* που δίδει, με βάση το χωρίο 21.1.65.1 του Πανδέκτη και την αντίστοιχη διάταξη των Βασιλικῶν, η βυζαντινή glossa nomica *Lexicon Μαγκίπιουν* [= B. H. Stolte, "The Lexicon Μαγκίπιουν", (*Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte*, 17, *Fontes Minores VIII, Lexica Juridica Byzantina*), Frankfurt am Main 1990, 357]: «Μόρβους σόντικους· νόσος βλαπτική εἴτ' οὖν ἢ ἐπιγενομένη μετά τὸ τεχθῆναι διηνεκῆς νόσος, ως βι. τῶν Διγ. κα' τιτ.α' διγ. ξε' θεμ. ζ', τῶν δὲ Βασιλικῶν βι. νθ' τιτ. ι' κεφ. νβ' θεμ. γ'», ενώ ως *morbus* ὀρίζεται στο ίδιο λεξικό, με βάση το χωρίο των Βασιλικῶν 2.2.98.2, που αποδίδει τη διάκριση του Modestinus μεταξύ νόσου και πάθους (D.50.16.101.2), η πρόσκαιρος ασθένεια.

39. SBM Α' 12.2: «Οὐκ ἐπιζητοῦμεν ὀλέθριον εἶναι τὸ πάθος, ἀλλὰ τὸ οἰοδῆποτε τῷ πράγματι ἐμποδίζον πάθος, οὐ διαφερόμεθα γὰρ ποῖῳ πράγματι τὸ πάθος ἐναντιοῦται»· ὁμοίως και Hexabiblos 3.3.63.

πώληση «πάθος» δεν είναι αναγκαίο να είναι «όλέθριον», δηλ. καταστροφικό για τον οργανισμό⁴⁰. Τέλος αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια της βαρείας ασθενείας, όπως τίθεται από τον Ulpianus στις προαναφερθείσες διατάξεις του Πανδέκτη, συμπίπτει με την αντίστοιχη την αναφερόμενη στο χωρίο D.42.1.60 (*Iulianus, libro quinto digestorum*), ως νόμιμο λόγο αναβολής της δίκης κατά τη διαδικασία ενώπιον του *judex*. Κατά την άποψη που εκφράζει εδώ ο *Iulianus* παράδειγμα βαρείας ασθενείας (*morbus santicus*) που συνιστά νόμιμο λόγο αναβολής της δίκης, σε περίπτωση μη προσελεύσεως ενός των διαδίκων μερών κατά την προκαθορισθείσα ημέρα της δικασίμου, αποτελεί ο πυρετός, οριζόμενος ως ἡ ἐναντίον τῆς φύσεως συγκίνησις τοῦ σώματος («*motus corporis contra naturam*»)⁴¹.

40. B.19.10.4· SBM A' 12.2· Hexabiblos 3.3.63. Παρατηρούμε ότι η, ιατρικώς εννουμένη, ιδιάζουσα βαρύτητα της ασθενείας δεν έχει ουσιαστική σημασία για την εφαρμογή των διατάξεων του αγορανομικού δόγματος περί αναστροφής. Ενδιαφέρον όμως είναι να σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του Ιω. Τριανταφυλλόπουλου επί του κειμένου διασωθείσας επιγραφής των Αβδήρων (M. Feyel, "Nouvelles inscriptions d' Abdère et de Maronée", BCH, 66-67 (1943), 180 επ., no 2· J. και L. Robert, BE 1943, no 341· 1968, no 434) που χρονολογείται περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. (Triantaphyllopoulos, Vices cachés, 708-712), κατά τα αρχαία ελληνικά δίκαια και δη το αττικό, η βαρύτητα του νοσήματος από το οποίο έπασχε το εκποιηθέν είχε ουσιαστικότερη νομική σημασία. Και τούτο διότι, οι συγκεκριμένες προσθεσμίες εντός των οποίων έπρεπε να ασκηθεί η άναγωγή καθορίζονταν κατά περίπτωση ανάλογα με τη σοβαρότητα της ασθενείας έτσι ώστε να παρέχεται στον αγοραστή ένα διάστημα περισυλλογής συναρτώμενο με τη δυνατότητα θεραπείας του συγκεκριμένου νοσήματος. Ενδιαφέρουσες είναι επίσης οι ρήτρες συμβολαίων της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου με τις οποίες συνηθίζεται να απαλλάσσεται ο πωλητής από την ευθύνη εάν συντρέχει οποιαδήποτε ασθένεια («όμολογῶ πεπρακέναι... τοῦτον τοιοῦτον ἀναπόριφον»), με εξαίρεση όμως την περίπτωση της «*ιερᾶς νόσου*» όπου η ευθύνη του πωλητή δεν δύναται να αποκλεισθεί δια της συμφωνίας των συμβαλλομένων (Pringsheim, *Greek Law of Sale*, 481 επ.), Πρβλ. επίσης Πλάτωνος, *Νόμοι*, 916a («*ἐάν τις ἀνδράποδον ἀποδῶται κάμνον φθόῃ ἢ λιθῶν ἢ στραγγουριῶν ἢ τῇ καλουμένῃ ἱερᾷ νόσῳ ἢ καὶ ἐτέρῳ τινὶ ἀδήλῳ τοῖς πολλοῖς νοσήματι μακρῶ καὶ δυσίατῳ κατὰ τὸ σῶμα ἢ κατὰ τὴν διάνοιαν ... ὁ πριάμενος ... ἀναγέτω*»), όπου άναγωγή παρέχεται μόνον για τις μη προφανείς στον αγοραστή, μακρές και δυσίατες, ψυχικές ή σωματικές, ασθένειες, μεταξύ των οποίων ως πλέον βαρείες αναφέρονται η φθίσις (φθόη), η δυσουρία (στραγγουρία), η λιθίασις και η επιληψία (*ιερὰ νόσος*).

41. Πρβλ. XII T II.2 [= M. H. Crawford, *Roman Statutes II*, (Bulletin of the Institute of Classical Studies, Suppl. 64), London 1996, 622-623]. Πρβλ. όμως εν προκειμένω και το σχετικό χωρίο του Gellius (Aul. Gell., XX.1.27), όπου ο νομομαθής Sextus Caecilius (πιθανόν Africanus) απαντώντας σε σχετική δυσμενή κριτική του φιλοσόφου Favorinus επί του ανωτέρω κειμένου του Δωδεκαδέλτου (Aul. Gell., XX.1.11), επισημαίνει ότι *morbus*, κατά την έννοια του νόμου αυτού, σημαίνει οποιαδήποτε αδυναμία ή νοσηρή διάθεση του οργανισμού («... *vitium aliquod inbecillitatis atque invalentiae demonstratur*»), έστω και αν δεν συνεπάγεται σοβαρό κίνδυνο για τη ζωή του νοσούντος διαδίκου. Αντιθέτως, η

Όπως έχει ήδη εκτεθεί ανωτέρω, η αναφερόμενη στην έννοια του *morbus* διάταξη D.21.1.1,7 παραπέμπει στο έργο του (Caelius) Sabinus⁴², *De Edicto Aedilium Curulium*. Η πατρότητα ωστόσο της *definitio* της ασθενείας αποδίδεται, κατά την πληροφορία που παρέχει σχετικό χωρίο του Aulus Gellius (*Nuits attiques*, IV.2.3), στον M. Antistius Labeo (27 π.Χ.-14 μ.Χ.): «Caelius Sabinus in libro, quem *De Edicto Aedilium Curulium composuit*, Labeonem refert quid esset “*morbus*” hisce verbis definisse: “*Morbus est habitus cuiusque corporis contra naturam, qui usum eius facit deteriore*»⁴³. Η προσπάθεια του Labeo να διαμορφώσει την αφηρημένη έννοια του *morbus* και να εξάγει από αυτήν έννομες συνέπειες θεωρήθηκε ιδιαίτερα προοδευτική, καθώς αντιπαρατίθεται στην καθαρά πραγματιστική προσέγγιση του νομικού αυτού ζητήματος από προγενέστερους του νομικούς (Servius Sulpicius Rufus, C. Trebatius Testa)⁴⁴ ή και μεταγενέστερους (Masurius Sabinus)⁴⁵. Πέρα από τις όποιες αμφιβολίες σχετικά με την ένταξη της *definitio* του *morbus* στα πλαίσια της υποτιθέμενης ευρύτερης δογματικής διαμάχης μεταξύ Προκουλιανών και Σαβινιανών νομομαθών⁴⁶, είναι εμφανές ότι η θεωρητική σύλληψη της νομικά βαρύνουσας ασθενείας, ως ενός πραγματικού γεγονότος *contra naturam*, απηχεί την ιδιαίτερη εξοικείωση του Labeo με τον φιλοσοφικό στοχασμό, τη γραμματική καθώς και τη

πλέον σοβαρά νοσηρή κατάσταση αποκαλείται “*morbus santicus*” («*Nam morbus in lege ista non febriculosus neque nimium gravis, sed vitium aliquod inbecillitatis atque invalentiae demonstratur, non periculum vitae, ostenditur. Ceteroqui morbum vehementer, vim graviter nocendi habentem, legum istarum scriptores alio in loco, non per se “morbum”, sed “morbum santicum” appellant*»). Πρβλ και Petot, *Défaut in judicio*, 85 σημ. 3 και 88 σημ. 2 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές υπέρ της ταυτίσεως του όρου *morbus santicus* με την έννοια της ασθενείας που έχει ιδιάζουσα βαρύτητα.

42. Κατά τον R. Monier (*Garantie*, 33) ο Ulpianus αναφέρεται στο συγκεκριμένο χωρίο στον Masurius Sabinus (14-37 μ.Χ.) και όχι στον Caelius τον οποίο συνηθίζει να μνημονεύει ως Caelius και όχι ως Sabinus· πρβλ. όμως και την αντίθετη γνώμη του F. Schulz που θεωρεί βαρύνουσα τη μαρτυρία του Gellius (*History of Roman Legal Science*, Oxford 1946, 190).

43. Περί του ορισμού αυτού πρβλ. V. Arangio-Ruiz, *La compravendita in diritto romano*, II, Napoli 1954, 363 επ. και κυρίως Monier, *Position de Labéon*, 443-446.

44. *Aul. Gell*, IV.2.12.

45. Κατά τη σχετική μνεία του Aulus Gellius (*Nuits Attiques*, IV.2.15), ο Masurius Sabinus στο 2ο βιβλίο των σχολίων του στο *jus civile* αποφεύγει την διατύπωση γενικού ορισμού περί της ασθενείας και αρκείται στην απαρίθμηση μεμονωμένων περιπτώσεων. Πρβλ. και P. Huvelin, *Études sur le furtum dans le très ancien droit romain*, I. *Les sources*, Paris 1915, 776 σημ. 3· H. Vincent, *Droit des édiles*, 38-43· Monier, *Garantie*, 35· Του ιδίου, *Position de Labéon*, 446.

46. Πρβλ. προχείρως H. J. Roby, *Introduction to the study of Justinian's Digest*, Cambridge 1886, cxxix, cxxx· A. A. Schiller, *Roman Law. Mechanismes of Development*, Paris-New York 1978, 327-330 (=Mechanismes of Development) και τις εκεί αναφερόμενες βιβλιογραφικές παραπομπές.

διαλεκτική μεθοδολογία⁴⁷. Εξάλλου, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, η θέση αυτή δεν απετέλεσε μία θεωρητική σύλληψη χωρίς επακόλουθα στην εξέλιξη του δικαίου. Έτυχε της ευρύτερης αποδοχής, έστω και με ελαφρές διαφοροποιήσεις⁴⁸, “κλασικών” ρωμαίων νομικών, όπως οι S. Pedius, S. Pomponius, I. Paulus και D. Ulpianus⁴⁹, για να υιοθετηθεί στη συνέχεια και από τις διατάξεις των βυζαντινών νομοθετημάτων, όπου επίσης η φιλοσοφική έννοια της “παρά φύσιν” ασθενείας χρησιμοποιείται για την ορθότερη προσέγγιση της νομικής της εννοίας.

Περαιτέρω όμως η ειδική αναφορά του Paulus στην ελληνική διάκριση μεταξύ «κακοήθους» ελαττώματος και «πάθους» ή «νόσου» ή «άρρωστίας», που απαντάται μόνον στο χωρίο D.21.1.5⁵⁰, καθώς και η ειδική από τον Ulpianus μνεία της ασθενείας, ως καταστάσεως του σώματος που χειροτερεύει εναντίον της φύσεως τη χρήση του, σε σχέση με τη συγκεκριμένη λειτουργία για την οποία η φύση μας έδωσε την υγεία του

47. Πρβλ. Aul. Gell., XIII.10.1·D.1.2.2, 47· Schanz, “Die Analogisten und Anomalisten im römischen Recht”, *Philologus* 42 (1883), 309-318· M. Villey, *Recherches sur la litterature didactique du droit romain (à propos d’ un texte de Cicéron De oratore 1-188 à 190)* Paris, 1945, 64 επ· W. Waldstein, “Entscheidungsgrundlagen der klassischen römischen Juristen”, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt (=ANRW)*, II, *Principat*, 15 (1976), 44-46· B. Schmidlin, “Horoī, pithana und regulae. Zum Einfluss der Rhetorik und Dialektik auf die juristische Regelbildung”, *ANRW*, II, *Principat*, 15 (1976), 111-117· Schiller, *Mechanismes of Development*, 295, 319 σημ. 5 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές. Περί της εφαρμογής των ιδεών των αναλογιστών (ειδικότερα της ratio και της proportio) που δίδει ο Labeo και της εισαγωγής του αρχετύπου των regulae juris βλ. P. Stein, *Regulae Juris. From Juristic rules to Legal Maxims*, Edinburgh 1966, 63-67 όπου πηγές και βιβλιογραφικές αναφορές. Βλ. επίσης και τις απόψεις του D. Daube, κατά τον οποίο, η ερμηνεία του morbus από τον Labeo θεωρείται ως ένδειξη πρακτικής εφαρμογής της reductio ad absurdum στο δίκαιο (*Roman Law. Linguistic. Social and Philosophical Aspects*, Edinburgh 1969, 187)· πρβλ. όμως και τις απόψεις των A. Carcatterra, *Le definizioni dei giuristi romani. Metodo, mezzi e fini*, Naples 1966, 39 επ· R. Martini, *Le definizioni dei giuristi romani*, Milano 1966, 137 επ., κυρίως 144, 153 (=Definizioni).

48. Πρβλ. την άποψη του Monier (*Garantie*, 34-35· Του ιδίου, *Position de Labéon*, 443-444), κατά τον οποίο η διάκριση των εννοιών morbus-vitium είναι σαφέστερη στον Ulpianus και στους συμπληρωτές της κωδικοποίησης έναντι της αντίστοιχης του Labeo που θεωρεί την έννοια vitium σαφώς ευρύτερη και, συνεπώς, εμπεριέχουσα εκείνη του morbus. Πρβλ. Aul. Gell. IV.2.5.

49. Πρβλ. D.21.1.4.3· D.21.1.12.4· D.21.1.14· D.21.1.14.3· D.21.1.14.4· D.21.1.14.6· D.21.1.14.8.

50. Στη διάταξη αυτή, η οποία και δεν επαναλαμβάνεται στα βυζαντινά νομοθετήματα, ο Paulus αναφέρει ότι η διαφορά που υφίσταται μεταξύ των λατινικών όρων ελάττωμα (vitium) και ασθένεια (morbus) είναι η ίδια ακριβώς με εκείνη που έχει καθιερωθεί στην ελληνική ορολογία μεταξύ ελαττωμάτων, τα οποία οι Έλληνες ονομάζουν κακοήθη, και του πάθους ή νόσου ή άρρωστίας, λόγω της οποίας είναι κανείς ολιγώτερο χρήσιμος. Περί της διατάξεως αυτής πρβλ. και κατωτέρω σ. 58.

σώματος (D.21.1.1,7=B.19.10.1,7), παραπέμπει, όπως θα εκτεθεί κατωτέρω, στον προσδιορισμό της εννοίας της ασθενείας από τον σύγχρονό τους Έλληνα ιατρο-φιλόσοφο και ανατόμο Γαληνό (129 μ.Χ.–το ενωρίτερον 210 μ.Χ.)⁵¹. Άλλωστε, τόσο ο D. Ulpianus όσο και ο Γαληνός φέρονται να διαμένουν στη Ρώμη κατά την περίοδο της ηγεμονίας του Septimius Severus (193-211 μ.Χ.)⁵² περιλαμβανόμενοι στα μέλη του πνευματικού κύκλου της “αυτοκρατορίας-φιλοσόφου” και δευτέρας συζύγου του Septimius Severus, Julia Domna⁵³. Πιθανόν η φιλοσοφική τους παράλληλη πορεία αφήνεται να εννοηθεί και στους «Δειπνοσοφιστάς» του Ἀθήναιου⁵⁴, όπου κάποιος Οὐλπιανός και ο ιατρός Γαληνός παρευρίσκονται σε δείπνο ετυμολογικού ενδιαφέροντος που παραθέτει ο P. Livius Larensis, pontifex minor, καταγόμενος και αυτός, όπως και ο Γαληνός, από την Πέργαμο. Παρά τις γενικότερες επιφυλάξεις ή αντιρρήσεις που έχουν

51. Παρά την πληροφορία που παρέχει το εγκυκλοπαιδικό λεξικό του 10ου αι. μ.Χ. Suda, s.v. Γαληνός, 506 no 32 (Adler, ό.π. Pars I)] ότι ο Γαληνός πέθανε σε ηλικία 70 ετών, δηλ. περί το 200 μ.Χ., νεώτερες έρευνες μεταθέτουν τη χρονολογία του θανάτου του μετά το έτος 210 μ.Χ. [V. Nutton, “Galen in the eyes of his contemporaries”, *Bull. Hist. Med.* 58 (1984), 323-324 όπου και η σχετική τεκμηρίωση της απόψεως (= Galen in the eyes of his contemporaries)]. Σχετικά με την ευρύτατη φιλοσοφική και ιατρική παιδεία του Γαληνού από την εκτενέστατη βιβλιογραφία βλ. προχείρως P. Moraux, “Galien comme philosophe: la philosophie de la nature”, [*Galen: Problems and Prospects*], London 1981, 87-116· V. Nutton, «Galen’s Philosophical Testament: “On my own opinions”», [*Aristoteles. Werk und Wirkung*], Berlin 1985, 27-51 (= Galen’s Philosophical Testament)· R. J. Hankinson, *Galen. On the Therapeutic Method. Books I-II*, Oxford 1991, xix επ. (= *Galen. On the Therapeutic Method*)· L. Garcia-Ballester, “Galen’s medical works in the context of his biography”, [*Variorum Collected Studies Series. Galen and Galenism. Theory and medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*], 2002, 1-46 (=Galen’s medical works)· B. Joly – L. Bescond, “Les références philosophiques dans la Systématisation de la médecine”, [*Galien. Systématisation de la médecine*], Presses Universitaires du Septentrion 2003, 48-62· S.H. Schlage, *Die römische Gesellschaft bei Galen: Biographie und Sozialgeschichte*, [*Untersuchungen zur antiken Literatur und Geschichte*, 65], Berlin 2003, xx-373 όπου και περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

52. Βλ. A. Guarino, “Gli Specialisti e il diritto romano”, *Labeo* 16 (1970), 327 επ.· A. Carcaterra, “Dialettica e giurisprudenza”, *SDHJ* 38 (1972), 313 επ.· G. Grifò, “Ulpiano. Esperienze e responsabilità del giurista”, *ANWR, Principat* II.15 (1976), 716-717 σημ. 44, 735-736, κυρίως σημ. 170-172, 176 (= Ulpiano)· T. Honoré, *Ulpian*, Oxford 1982, 29 σημ. 11 (= Ulpian)· Garcia-Ballester, *Galen’s medical works*, 34, 45-46 όπου και επιπλέον βιβλιογραφικές αναφορές.

53. Πρβλ. Cass. Dio 86.15.6-7 [= E. Cary, *Dio’s Roman History*, IX, (*The Loeb Classical Library*), London 1961].

54. Μεταξύ των πολλών κριτικών εκδόσεων του έργου βλ. ενδεικτικώς G. Kaibel, *Athenaei Naucratis Dipnosophistarum: libri XV*, (*Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana*), Lipsiae 1887-1890. Το έργο είναι πιθανώς μεταγενέστερο του θανάτου του Commodus τον οποίο και σατυρίζει (Honoré, *Ulpian*, 12).

διατυπωθεί σχετικά με την ταύτιση του Ούλπιανου των Δειπνοσοφιστῶν με τον γνωστό νομικό Ulpianus⁵⁵, θα πρέπει να επισημανθεί ότι τόσο ο Γαληνός όσο και ο Ulpianus αναφέρονται συχνότατα στην ορθή χρήση των ελληνικών γλωσσικών στοιχείων και στη γενικότερη αξία της ετυμολογίας και της χρήσεως ελληνικών όρων στην ιατρική και στο δίκαιο αντιστοίχως⁵⁶. Επιπλέον είναι πολύ πιθανόν ότι οι φυσιοκρατικές αντιλήψεις του Γαληνού⁵⁷, ο φιλοσοφικός εκλεκτικισμός του, υπό την έννοια της επιλεκτικής χρήσης φιλοσοφικών ιδεών στην ιατρική τέχνη⁵⁸, αλλά και η γενική του θεώρηση περί των «τεχνῶν», ως ολοκληρωμένων νοητικών συστημάτων παραγομένων από πλείονες εμπειρικές ιδέες μέσω της εφαρμογής των αρχών της λογικής⁵⁹, δεν άφησαν ανεπηρέαστο τον Ulpianus. Προς την άποψη αυτή συνηγορούν, τόσο η ευρύτατη φιλοσοφική παιδεία του ρωμαίου νομοδιδασκάλου και κυρίως η νεοπλατωνική του θέση

55. Πρβλ. P. Noialles, "Tipucitus", *Mélanges de droit romain dédiés à G. Cornil*, Paris 1926, 182· L. Wenger, *Die Quellen des römischen Rechts*, [Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2] Vienne 1953, 232 σημ. 114· A. Berger, "Tipukeitos. The Origin of a Name", *Traditio* 3 (1945), 399 σημ. 34· W. Kunkel, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, [Forschungen zum römischen Recht, 4], Weimar 1952, 249-251· Honoré, *Ulpian*, 13-14· αντίθετη άποψη υπεστήριξαν οι G. Kaibel, *Athenaei Dipnosophistorum*, Leipzig 1887, I, 6 επ.· K. Mengis, *Die schriftstellerische Technik im Sophistenmahl des Athenaios*, Paderborn 1920, 23 επ.· Grifò, *Ulpiano*, 721-722, 734.

56. Πρβλ. Γαληνού, *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν* (Κ, VIII, *De differentia pulsuum*, 585-586)· Γαληνού, «Περὶ τῶν ἑαυτῷ δοκούντων», 1, στιχ. 19-21 (=V. Nutton, *Galen. On my own opinions*, [Corpus Medicorum Graecorum, V 3.2], Berlin 1999, 56-57)· D.43.21.1.2: «Ulpianus libro septuagensimo ad edictum, Ait ergo praetor "rivum specus". rivus est locus per longitudinem depressus, quo aqua edecurrat, cui nomen est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν ». Εἰδικῶς ἐπὶ τῆς χρήσεως τῆς ετυμολογίας καὶ τῶν definitionum ἀπὸ τοῦ Ulpianus βλ. L. Ceci, *Le etimologie dei giuristi romani*, Torino 1892, 157· Martini, *Definizioni*, 293 επ.· Crifò, *Ulpiano*, 729 σημ. 132 ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφικὲς αναφορές.

57. Βλ. κατωτέρω σ. 52.

58. Garcia-Ballester, *Galen's medical works*, 4· R. J. Hankinson, "Galen's Philosophical Eclecticism", *ANRW* II, 36.5 (1992), 3505-3522 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ τεκμηρίωση (=Galen's Philosophical Eclecticism).

59. Γαληνού, *Προτρεπτικός ἐπὶ Ἰατρικήν* (Κ, I, *Protrepticus*, 14): «...ἀλλὰ διττῆς οὔσης διαφορᾶς τῆς πρώτης ἐν ταῖς τέχναις (ἐνταῖς μὲν γὰρ αὐτῶν λογικαί τ' εἰσὶ καὶ σεμναί, τινὲς δ' εὐκαταφρόνητοι καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πόνων, ἃς δὴ βαναύσους τε καὶ χειρωνακτικὰς ὀνομάζουσιν)... εἰσὶ δ' ἐκ τοῦ προτέρου γένους ἱατρικὴ τε καὶ ῥητορικὴ καὶ μουσικὴ, γεωμετρία τε καὶ ἀριθμητικὴ καὶ λογιστικὴ, καὶ ἀστρονομία καὶ γραμματικὴ καὶ νομικὴ...». Πρβλ. καὶ D. Nörr, "Jurisperitos sacerdos", [Xenion, *Festschrift für P. J. Zepos*, 1], Athen-Freiburg-Köln 1973, 558, 568-569 σημ. 80 (=Jurisperitos sacerdos)· C. Dalimier, J.-P. Levet, P. Pellegrin (εἰσαγωγή P. Pellegrin), *Galien. Traités Philosophiques et Logiques*, Paris 1998, 26 επ. (=Galien, *Traités Philosophiques et Logiques*)· L. Garcia-Ballester, "Galen as a clinician. His Methods in Diagnosis", [Variorum Collected Studies Series, *Galen and Galenism*], 2002, 1644-1645.

περί της φύσεως των πραγμάτων⁶⁰, όσο και η επιλεκτική προσαρμογή των φιλοσοφικών δογμάτων στο δίκαιο⁶¹, καθώς επίσης και η εξοικείωσή του με τα πορίσματα της ιατρικής που είναι έκδηλη σε σωρεία διατάξεων του Πανδέκτη⁶². Αλλά, και αν ακόμα υιοθετηθούν οι απόψεις που υποστηρίζουν τη νόθευση, από τους νομικούς της μετακλασικής περιόδου ή τους συμπλητές της ιουστιανείας κωδικοποίησης, των διατάξεων D.21.1.1,7 και 8⁶³, η επιρροή ιατρικών-φιλοσοφικών δογματικών θέσεων επί της διαμορφώσεως της εννοίας της ασθενείας δεν δύναται και πάλι να αποκλεισθεί. Η παραβολή των σχετικών χωρίων του Γαληνού με τα κείμενα του Πανδέκτη και τα αντίστοιχα των βυζαντινών νομοθετημάτων που ακολουθεί τεκμηριώνει τις ελληνικές ιατρικές επιδράσεις στην ποικίλη περιπτωσιολογία που αναφέρεται στις πωλήσεις δούλων και υποζυγίων.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Γαληνό, ασθένεια αποτελεί αλλοίωση διαχωρίζουσα τον οργανισμό από την έν δυνάμει ικανότητά του να επιτελέσει τις ζωτικές του λειτουργίες που εναρμονίζονται με τη φύση [Γαληνού, *Περὶ τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς* (K, VII, *De symptomatum differentiis*, 47): «οὕτω δὲ καὶ νόσος, ἢ παρὰ φύσιν κατασκευὴ τοῦ σώματος, καὶ αἰτία τοῦ βεβλάφθαι τὴν ἐνέργειαν. ἢ συντομώτερον οὕτως, νόσος ἐστὶ διάθεσις παρὰ φύσιν, ἐνεργείας ἐμποδιστική.»]⁶⁴. Αξιοσημείωτη είναι εν προκει-

60. Πρβλ. P. Frezza, "La cultura di Ulpiano", *SDHJ* 34 (1968), 366 επ.; J. Modrzejewski, "Ulpian et la nature des animaux", [*Accademia Nazionale dei Lincei*, I], Roma 1976, 177 επ.; Honoré, *Ulpian*, 31 σημ. 231-233.

61. Πρβλ. Nörr, *Jurisperitos sacerdos*, 568.

62. Πρβλ. D.1.1.1,1· D.38.16.3,12· D.50.13.1,4· D.21.1.17· D.21.1.10,4· D.21.1.14,8. Βλ. επίσης και D.50.13.1,3 όπου ο Ulpianus, εξετάζοντας το ζήτημα του εύρους της έκτακτης δικαιοδοσίας των διοικητών επαρχιών αναφορικά με τους μισθούς των διδασκάλων ελευθερίων σπουδών, περιλαμβάνει στην κατηγορία των *studiorum liberalium* και τους ιατρούς, εξαιρεί όμως τους απατεώνες θεραπευτές, οι οποίοι μετέρχονται εξορκισμούς, διότι «*non sunt ista medicinae genera*». Την ίδια ακριβώς απέχθεια εκδηλώνει και ο Γαληνός, όταν διακρίνει τον πραγματικό ιατρό, ο οποίος χρησιμοποιεί τις αρχές της λογικής ως αφετηρία για την επιλογή της ενδεδειγμένης ιατρικής αγωγής, από το ανάξιο και πανούργο πλήθος των «*εὐδοκιμούντων ἰατρῶν*» που συνέρρεαν την περίοδο εκείνη στη Ρώμη [*Περὶ τοῦ προγινώσκειν. Πρὸς Ἐπιγένην* (K, XIV, *De praenotione ad Posthumum (Epigenem)*, 621-623)]. Πρβλ. Garcia-Ballester, *Galen's medical works*, 25.

63. Πρβλ. E. Albertario, *Delictum e crimen nel diritto romano calassico e nella legislazione giustiniana*, Milano 1923, 42 και ανωτέρω σημ. 28.

64. Πρβλ. Garcia-Ballester, *Galen's medical works*, 38-39· Του ιδίου, "Soul and body. Disease of the Soul and Disease of the Body in Galen's Medical Thought", [*Variorum Collected Studies Series, Galen and Galenism*], 2002, 121. Πρβλ. επίσης και Γαληνού, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, B (K, X, *De methodo medendi*, 116): «... ὑποθέμενοι δὲ καλεῖσθαι νόσημα διάθεσιν παρὰ φύσιν ἐνέργεια βλάπτουσιν»· επίσης, όπ.π., B (K, X, 81): «ἡ μὲν δὴ τὴν ἐνέργειαν ἐμποδίζουσα διάθεσις ὀνομαζέσθω νόσος ...»· Του ιδίου, *Υγιεινά, Λόγος Α'*, 5, στιχ. 80-83 (= Δαμ. Τσεκουράκη, *Γαληνός. Υγιεινά, Α'*, Αθήνα 2002, 92): «οὐ γὰρ ἡ τελεία μόνον ἦτις ἐστὶν ἄτμητος ὑγεία λέγεται τε καὶ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆσδε

μένω η πανομοιότυπη σχεδόν διατύπωση του σχετικού σχολίου (i) επί της διατάξεως Α' 12.1 της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν: «*Νόσος ἐστὶ σωματικὴ κατάστασις παρὰ τὴν φύσιν ἡμῖν προσγινομένη, χρήσεώς τινος ἀναιρετική, ἧς ἔνεκα φύσις ἡμῖν τὴν υἰεὶαν ἐχαρίσατο*». Επιπλέον ὁμως, ὅπως αναφέρεται σε ειδικό σχετικό χωρίο του ὠριμου ἔργου του Γαληνοῦ «*Θεραπευτικῆς μεθόδου*», «*νόσημα*» δεν θεωρεῖται «*ἅπασα ἢ παρὰ φύσις διάθεσις*», ἀλλὰ μόνον ἐκείνη «*ἣτις ἂν ἐνέργειαν βλάβη*». Συνεπῶς ἐκεῖνο το οποίο «*ἂν παρὰ φύσιν μὲν ἦ, μὴ μέντοι βλάβη γ' ἐνέργειαν*», δεν θα πρέπει να ἀποκαλεῖται «*νόσος*», ἀλλὰ «*σύμπτωμα νοσήματος*»⁶⁵. Μάλιστα σε ἄλλο σημεῖο του ἀνωτέρω χωρίου ο Γαληνὸς ἐκφράζει το αἷτημα πρὸς τοὺς «*σολικίζοντες*» οπαδοὺς τῶν διαφόρων ἰατρικῶν «*αιρέσεων*» τῆς ἐποχῆς του (ἐμπειριστῆς, δογματιστῆς καὶ κυρίως μεθοδιστῆς)⁶⁶, –τις θέσεις τῶν ὁποίων προτίθεται να ἀνατρέψει στὴ συνέχεια,– να του ἐπιτρέψουν να κάνει χρήση τῆς ἐννοίας τῆς υἰεὶας, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὴ ἔχει καθιερωθεῖ στὴν ἐλληνικὴ ἰατρικὴ ορολογία⁶⁷. Ὅπως δε ἐιδικότερα α-

μὲν ἀποδέουσα, μηδέπω δὲ τῆς χρεῖας ἐκπεπτωκυῖα». Επίσης, 5, στιχ. 135-141 (Τσεκουράκη, ὅπ.π., 96: «*οὐκ οὐκ ἀπλῶς γε τῶν ἐνεργειῶν εὐρωστία τε καὶ ἀρρωστία κριτέον ἐστὶ τοὺς υἰαίνοντάς τε καὶ νοσοῦντας, ἀλλὰ τὸ κατὰ φύσιν μὲν τοῖς υἰαίνουσι, τὸ παρὰ φύσιν δὲ τοῖς νοσοῦσι προσθετέον, ὥς εἶναι τὴν μὲν υἰεὶαν διάθεσιν παρὰ φύσιν ἐνεργείας ποιητικὴν, τὴν δὲ νόσον διάθεσιν παρὰ φύσιν ἐνεργείας βλαπτικὴν*», καὶ 5, στιχ. 199-201 (Τσεκουράκη, ὅπ.π., 98): «*ὥσαύτως δὲ καὶ τὴν τῆς ἐνεργείας βλάβην ἐκάστου τῶν βεβλαμμένων παρὰ τὸ κατὰ φύσιν, ὅταν εἰς αἰσθητὸν ἦκη μέγεθος, ἤδη νόσον ἡμῖν εἶναι νομιστέον...*» Του ἰδίου, Ὅροι ἰατρικοί (Κ, XIX, *Definitiones medicae*, 386, ρλγ': «*Νόσος ἐστὶ... ἐκτροπὴ τοῦ σώματος ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν*». Του ἰδίου, *Περὶ τῶν πεπονθότων τόπων* (Κ, VIII, *De locis affectis*, 32): «*... νόσημα παρὰ φύσιν οὕσα δηλονότι διάθεσις*».

65. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, Χ, 71).

66. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, Χ, 71): «*κἀκεῖνους ἡμῖν συγχωρεῖν Ἑλληνικοῖς τε χρῆσθαι καὶ παλαιοῖς· ἢ δεινὸν ἂν εἴη σολοικίζειν μὲν ἐκείνοις ἐξεῖναι καθάπερ τυράννοις, Ἑλληνίζειν δ' ἡμῖν οὐκ ἐξεῖναι...*». Περὶ τῶν βασικῶν αὐτῶν σχολῶν ἢ τάσεων τῆς ἰατρικῆς, τῶν ὁποίων οἱ δογματικὲς θέσεις δεν διακρίνονται γὰρ τὴ σαφὴ τοὺς οριοθέτηση βλ. ἐνδεικτικῶς Hankinson, *Galen. On the Therapeutic Method*, xxvi ἐπ.: D. Gourevitch, «*The Paths of Knowledge: Medicine in the Roman World*», [M. D. Grmek-B. Fantini (μετ. Α. Shugaar), *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages*], London 1998, κυρίως 104-121· Dalimier-Levet-Pellegrin, *Galien. Traités Philosophiques et Logiques*, 32-56. Βλ. ἐπίσης τὶς σχετικὲς μελέτες τῶν J. Pigeaud, D. Gourevitch, F. Stok, U. Capitani, A. Thivel, S. Sconocchia, F. Lopez κ. ἄ. που περιλαμβάνονται στὸν συλλογικὸ τόμο *Actes du 2e Colloque International sur les textes médicaux latins antiques*, Lausanne, Septembre 1986, Genève 1991.

67. Περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας σε ζητήματα ἰατρικῆς ορολογίας κατὰ τὰ τέλη τῆς δημοκρατικῆς περιόδου καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου τῆς Ἡγεμονίας βλ. ἐιδικότερα J. Kaimio, *The Romans and the Greek language*, [Commentationes Humanarum Litterarum, 64], Helsinki 1979, κυρίως 256-257, 267-271 ὅπου πηγές καὶ ἐιδικότερες βιβλιογραφικὲς ἀναφορές. Χρήση ἐλληνικῆς ἰατρικῆς ορολογίας ἀπαντᾶται καὶ στὶς δια-

ναφέρει, οι Έλληνες δεν θεωρούν ως υγεία την «εὐστάθεια τῶν ἐνεργειῶν», αλλά τη «διάθεσί τε καὶ κατασκευὴ τῶν μορίων, ἅφ' ἧς κατὰ φύσιν ἐνεργοῦμεν»⁶⁸. Λογικό δε επακολούθημα τούτου είναι ότι ως νόσος δεν θεωρείται η «βλάβη ἐνεργείας», αλλά η «παρὰ φύσιν διάθεσις»⁶⁹.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Φύσις, κατὰ τον Γαληνό, είναι η ανώτερη ἐκείνη δύναμη η οποία διαμόρφωσε τα ὄργανα του ανθρωπίνου σώματος και μάλιστα κατὰ τέτοιο τρόπο ὥστε να επιτελοῦν συγκεκριμένες ζωτικές λειτουργίες. Τούτο δηλώνεται, κατὰ τρόπο χαρακτηριστικό, σε σχετικό απόσπασμα του ευρύτατα γνωστού στη Ρώμη έργου του *Περὶ χρείας*

τάξεις του 21ου τίτλου του Πανδέκτη D.21.1.17, D.21.1.10, 4, D.21.1.14.8 όπου ο Ulpianus αναφέρει με ελληνικούς ιατρικούς ὀρους ειδικές περιπτώσεις ασθενείας, ὅπως η φθίσις (φυματίωση), οι ἀντιάδες (αδένες ἐντὸς του λαιμοῦ ἐκατέρωθεν της υπογλωττίδος) και η νυχταλωπία. Πρβλ. και Ν. Π. Δημητρακόπουλο, "Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱατρικῆς. Ἰατρικαὶ ἀντιλήψεις τῶν ρωμαίων νομοδιδασκάλων". Νομικαὶ Ἑνασχολήσεις 4 (1926), 338, 351, 358 (= Ἰατρικαὶ ἀντιλήψεις των ρωμαίων νομοδιδασκάλων).

68. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 71). Πρβλ. και Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 41-42): «...καὶ ὑγιαίνων οὗτος ὀνομάζεται παρ' αὐτοῖς ὧ πάντα τοῦ σώματος τὰ μόρια κατὰ φύσιν ἐνεργεῖ, καὶ νοσῶν ὧ βέβλαπταί τι· καὶ οὐδεὶς ὅλως Ἑλλήνων οὐτ' ὀνόμασεν ἄλλως οὐτ' ἐπ' ἄλλό τι πρᾶγμα φέρει τῶν εἰρημένων ὀνομάτων ἕκαστον, ὡς ἐπὶ πλεῖστον ἐδείξαμεν ἐν τῇ τῶν ἱατρικῶν ὀνομάτων ἐξηγήσει, καὶ αὐτοῦ γε τούτου μέμνησό μοι διὰ παντὸς τοῦ λόγου μάλιστα, διότι τὰς μὲν τῶν ὀνομάτων ἐξηγήσεις ἐκ τῆς τῶν Ἑλλήνων συνηθείας ποιησόμεθα, καθότι καὶ τοῖς περὶ τῆς ἀποδείξεως ὑπομνήμασιν ἐλέγετο». Επίσης, Γαληνοῦ, Περὶ τέχνης ἱατρικῆς (Κ, Ι, *Ars Medica*, 309): «ὑγιεινόν ἐστὶν ἀπλῶς σῶμα τὸ ἐκ γενετῆς εὐκρατον μὲν ὑπάρχον τοῖς ἀπλοῖς καὶ πρώτοις μορίοις· σύμμετρον δὲ τοῖς ἐκ τούτων συγκειμένοις ὀργάνοις». Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ασθενείας στον Γαληνό που θεωρεῖται –λόγω τῆς προσθήκης των ανατομικῶν κριτηρίων,– μετεξέλιξη τῆς ἱποκρατικῆς και προσωκρατικῆς θεωρήσεώς τῆς ως διαταράξεως (δυσκρασίας) τῆς ἀρμονικῆς ἰσορροπίας (εὐκρασίας καὶ συμμετρίας) μεταξύ των βασικῶν υγρῶν στοιχείων τοῦ σώματος (χυμῶν) βλ. ἐνδεικτικῶς R. E. Siegel, *Galen's System of Physiology and Medicine*, Basel-New York 1968· O. Temkin, *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy*, Ithaca and London 1973· M. G. Grmek, "The Concept of Disease", [M. D. Grmek – B. Fantini (μετ. Α. Shugaar), *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages*], London 1998, 247-253, κυρίως σημ. 44· J. Joanna – C. Magdelaine, *Hippocrate. L'art de la medecine*, Paris 1999, 25 σημ. 61, 30 σημ. 67-6· Garcia-Ballester, *Galen as a Clinician*, 1637 σημ. 5 όπου και ἐιδικότερες βιβλιογραφικὲς αναφορές.

69. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 52): «εἰδ' ἦτοι διάθεσις τις ἢ κατασκευὴ κατὰ φύσιν ἢ υγεία ἐστὶ, καὶ ἡ νόσος ἐξ ἀνάγκης ἔσται διάθεσις τις ἢ κατασκευὴ παρὰ φύσιν». Επίσης, Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 71): «καὶ τοῦτο θέμενοι τὴν υγείαν (οἱ Ἕλληνες), ὁμῶς τὴν νόσον οὐκ ἐνεργείας βλάβην, ἀλλὰ παρὰ φύσιν ἡγείσθωσαν εἶναι διάθεσιν». Βλ. και Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 116): «ὑποθέμενοι δὲ καλεῖσθαι νόσημα διάθεσιν παρὰ φύσιν ἐνέργειαν βλάπτουσιν...».

τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων⁷⁰ («καὶ γίγνεται τοῦτο ὑπὸ τῆς φύσεως, ἵν' ἐκάστου τῶν οὕτως κινουμένων ὀργάνων οἶον διπλῇ τις ἀρχὴ κινήσεως ὑπάρχῃ πρὸς τὸ, καὶ ἢ ἑτέρα ποτὲ πάθῃ, τὴν γοῦν λοιπὴν αὐτοῖς ὑπηρετεῖν...»)⁷¹, καθὼς ἐπίσης καὶ σε πλείστα ἄλλα χωρία τῶν ἐργῶν του⁷². Ωστόσο, ὅπως ἀναφέρει στὴ Θεραπευτικὴ μέθοδο, ἀσθένεια δὲν ἀποτελεῖ οἰαδήποτε «παρὰ φύσιν διάθεσις», παρὰ μόνον ἐκείνη ἡ ὁποία ἐπιφέρει βλάβη σε κάποια συγκεκριμένη δραστηριότητα τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος⁷³. Συνεπῶς ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ νοσήματος ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Γαληνό: 1) ἡ «παρὰ φύσιν» διάθεσις τοῦ σώματος καὶ 2) διάθεσις ἡ ὁποία βλάπτει συγκεκριμένη σωματικὴ δραστηριότητα⁷⁴. Εἶναι

70. Για τὴν ἐμβέλεια τοῦ ἐργου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι εἶχε ἀπήχηση ἀκόμα καὶ στα τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., σε χριστιανικοὺς θεολογικοὺς κύκλους βλ. Nutton, Galen on the eyes of his contemporaries, 317. Στὴ μελέτη αὐτὴ γίνεται ἀναφορὰ στὴ θέση τοῦ R. M. Grant [“Paul, Galen and Origen”, *J. Theological Studies*, 34 (1983), 533-536] ὅτι ὁ Ὀριγένης, στὸ χωρίο Π. 2 τῶν *Fragmenta in Jeremiam e Philocalia*, ὅπου ἐξυμνεῖ τὴ Θεία Πρόνοια σε σχέση με τὴν λειτουργία τῶν μελῶν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ἀναφέρεται εἰδικῶς στὸ *Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων* τοῦ Γαληνοῦ. Τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Ὀριγένους ἔχει ὡς ἐξῆς: «εἰ δὲ βούλει καὶ δευτέρου ἀκοῦσαι εἰς τοῦτο παραδείγματος, ἕκαστον μέλος τοῦ σώματος ἡμῶν ἐπὶ τινὶ ἔργῳ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου Θεοῦ γεγένηται· ἀλλ' οὐ πάντων ἐστὶν εἰδέναι τίς ἢ ἐκάστου τῶν μελῶν μέχρι τῶν τυχόντων δυνάμεις καὶ χρεία. οἱ γὰρ περὶ τὰς ἀνατομὰς πραγματευσάμενοι τῶν ἱατρῶν δύνανται λέγειν ἕκαστον καὶ τὸ ἐλάχιστον μόριον, εἰς τί χρήσιμον ὑπὸ τῆς προνοίας γεγέννηται».

71. Γαληνοῦ, *Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων*, Γ (Κ, III, *De usu partium*, 224 επ.).

72. Γαληνοῦ, *Περὶ μελαίνης χολῆς* (Κ V, *De Atra Bile*, 114): «... γινωσκόντων δὲ ἡμῶν ἅπαντα τὴν διοικοῦσαν τὸ σῶμα φύσιν ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ ζώου πράττειν»· Γαληνοῦ, *Περὶ κρισίμων ἡμερῶν*, Β (Κ, IX, *De diebus decretoriis*, 843), «φυσικὸν εἶναι χρὴ τὸν ταῦτα κρινοῦντα καὶ πεπεισμένον ἀκριβῶς ὅτι φύσις ἐξαρκεῖ παντάπασιν καὶ ὡς προνοεῖται τοῦ σώματος ἡμῶν ἄκραν τινὰ πρόνοιαν, ὅτι τε ταῖς οἰκείαις κινήσεσιν, εἴπερ τι καὶ ἄλλο, τεταγμέναις οὕτως καὶ ἡ φύσις χρῆται. τούτων δὲ τὰ μὲν ἐκ τῶν περὶ χρείας μορίων ἐνεστὶ συλλογίσασθαι»· Γαληνοῦ, *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*, IX (Κ, V, *De Placitis Hippocratis et Platonis*, 8) ὅπου παραπέμπει στὴν ἱπποκρατικὴ ἐννοια τῆς φύσεως ποὺ ἀποτελεῖ τὸ υπέρτατο δημιουργικὸν αἷτιον, ἀντιστοιχοῦσα στὴν πλατωνικὴ ἐννοια τοῦ Δημιουργοῦ («δὴ τις ὕλη θεωρίας ἢ περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς προνοίας τοῦ δημιουργοῦ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ σώματος ποιησαμένοις ...»). Περὶ τῆς ἀναδομήσεως τῶν ἱπποκρατικῶν δογμάτων ἀπὸ τὸν Γαληνό πρβλ. καὶ Hankinson, *Galen's Philosophical Eclecticism*, 3507· Garcia-Ballester, *Galen's medical works* 9, 34-35, ὅπου καὶ περαιτέρω πηγές σχετιζόμενες με τὴν κοσμολογία τοῦ.

73. Πρβλ. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, X, 71): «ὥς οὖν ἡμεῖς ἐκείνους μὴθ' Ἑλληνιστὶ μὴτε διαλεκτικῶς ὀνομάζοντα οὐ κωλύομεν, οὕτω καὶ ἐκεῖνοι συγχωρεῖτωσαν ἡμῖν Ἑλληνιστὶ τε ἅμα καὶ διαλεκτικῶς οὐχ ἅπασαν τὴν παρὰ φύσιν διάθεσιν, ἀλλ' ἥτις ἂν ἐνέργειαν βλάβη νόσημα προσαγορεύειν».

74. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Γ (Κ, X, 157): «Εἴπερ οὖν, ὦ Ἰέρων, ἢ ἐνδειξίς ἐκ τῆς τοῦ πράγματος φύσεως ὀρμωμένη τὸ δέον ἐξευρίσκει, τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν ἱαμάτων εὐρέσεως ἐκ τῆς τῶν νοσημάτων αὐτῶν ἀνάγκη γίνεσθαι».

δε χωρίς ουσιαστική σημασία, όπως ακριβώς αναφέρει και ο Ulpianus παραπέμποντας στον Pomponius (D. 21.1.6)⁷⁵, εάν ο χαρακτήρας της ασθενείας είναι μόνιμος ή προσωρινός⁷⁶. Μάλιστα, το δεύτερο στοιχείο της ασθενείας, «τὸ βλάπτειν ἐνέργειαν», είναι η ειδοποιός, κατά Γαληνό, διαφορά μεταξύ νοσήματος, αϊτίας και συμπτώματος, τα οποία όλα έχουν ως κοινό γνώρισμα το «παρὰ φύσιν»⁷⁷. Η δε προσβολή συγκεκριμένης δραστηριότητας αποτελεί, όπως επισημαίνει, το πρωταρχικό στοιχείο, τον θεμέλιο λίθο της θεραπευτικής μεθόδου⁷⁸.

Επακολούθημα των ανωτέρω αποτελεί η άποψη του Γαληνού ότι είναι αδύνατον να καθορισθεί ο ακριβής αριθμός των νοσημάτων, εάν προηγουμένως δεν προσδιορισθούν τα αίτια της ανθρώπινης δραστηριότητας που είναι σύμφωνη με τη φύση. Η θέση αυτή, την οποία ανευρίσκουμε επίσης σε χωρίο της «Θεραπευτικῆς μεθόδου»⁷⁹, απεικονίζεται και σε ορι-

75. Βλ. ανωτ. σημ. 37.

76. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 72): «αὐθις δ' ὥσπερ ἐκεῖνοι τὸ ἐπίμονον προστιθέασιν, οὐ δηλοῦντες ἄχρι πόσων ὥρων ἢ παρὰ φύσιν αὕτη διάθεσις παραμείνασα νόσος ἐστίν, οὕτως ἡμῖν συγχωρεῖτωσαν ἀφαιρεῖν τὸ ἐπίμονον».

77. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 90): «κοινὸν μὲν δὴ τούτων ἀπάντων τὸ παρὰ φύσιν καὶ τῶν αἰτίων καὶ τῶν νοσημάτων καὶ τῶν συμπτωμάτων· ἴδιον δὲ τῶν μὲν νοσημάτων τὸ βλάπτειν ἐνέργειαν, τῶν δὲ συμπτωμάτων τὸ τούτοις ἔπεσθαι, τῶν δὲ αἰτίων τὸ προηγεῖσθαι». Κατά τον Γαληνό υπάρχουν τέσσερα συνεκτικά στοιχεία της ασθενείας δηλαδή: α) ἡ παρὰ φύσιν τῶν σωμάτων διάθεσις, β) ἡ βλάβη τῆς ἐνεργείας ἢ ἐξαίρετον σύμπτωμα νοσήματος, γ) τα απλά συμπτώματα, τα οποία δύναται να διακριθῶν σε ἐξαίρετα συμπτώματα νοσημάτων (εκείνα τα οποία επιφέρουν βλάβη σε κάποια δραστηριότητα) και τα συμπίπτοντα κατά τινα τύχην και δ) τα αίτια τῶν νοσῶδων, ἀπὸ τα οποία, ἄλλα ανευρίσκονται ἐντὸς τοῦ σώματος, και ἄλλα ἀπαντώνται στο ἐξωτερικὸ περιβάλλον (Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 65). Ειδικῶς περὶ των ἐξωτερικῶν αἰτίων των νοσημάτων, των ἐξ «μη φυσικῶν» στοιχείων ἐπὶ των οποίων στηρίζεται ὅλο το γαληνικὸ δόγμα της πρόληψης βλ. αναλυτικὰ L. Garcia-Ballester, "On the origin of the 'six non-natural things' in Galen", (*Variorum Collected Studies, Galen and Galenism*), 2002, 105-115 ὅπου και περαιτέρω βιβλιογραφικὲς ἀναφορές.

78. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 62): «ἔπεται γὰρ ἐξ ἀνάγκης ταύτη κατὰ φύσιν μὲν ἐχούση κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν, ἐξισταμένη δὲ τοῦ κατὰ φύσιν εὐθύς καὶ τὴν ἐνέργειαν εἰς τὸ παρὰ φύσιν ἐκτρέπειν. ἐν τούτῳ δὲ τὸ πᾶν ἐστὶ, καὶ τοῦτο ἀρχὴ καὶ οἶον στοιχείον τι πρῶτον ἀπάσης τῆς θεραπευτικῆς ὑπάρχει μεθόδου».

79. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 93-94): «Ἐμοὶ μὲν οὖν εἴρηται τὸ πᾶν, καὶ δέδεικται σαφῶς τοῖς γε δυναμένοις ἔπεσθαι λόγοις ἀληθέσιν, ὥς οὐκ ἐγχωρεῖ ὅποσα τὰ πάντ' ἐστὶ νοσήματα, μεθόδῳ περιλαβεῖν, εἰ μὴ τις εἰδείῃ ὅποσα τὰ πάντ' ἐστὶν ὑπάρχοντα κατὰ φύσιν ἔχοντι τῷ σώματι τῆς ἐνεργείας αἷτια». Πρβλ. και Πλάτωνος, Τίμαιος, 64d επ. [=]. Burnet, *Platonis Opera*, (*Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*), IV, *Timaeus*, 1902 (1962)] «... τὸ μὲν παρὰ φύσιν καὶ βίαιον γιγνόμενον ἄθρόον παρ' ἡμῖν πάθος ἀλγεινόν, τὸ δ' εἰς φύσιν ἀπιὸν πάλιν ἄθρόον ἡδύ...». Πλάτωνος, Φίληβος, 31d (= J. Burnet, *Platonis Opera*, (*Scriptorum Classicorum Bibliotheca*

σμένες διατάξεις του Πανδέκτη, των Βασιλικῶν, της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν και της Εἰσαγωγῆς (Ἐπαναγωγῆς), όπου το (παθολογικό) αἷτιο της ελαττωματικῆς λειτουργίας του οργανισμού υιοθετεῖται ως επιπρόσθετο κριτήριο για τον προσδιορισμό της νομικά βαρύνουσας ασθενείας⁸⁰. Χαρακτηριστικά εἶναι ειδικότερα: 1) το χωρίο D.21.1.14,14 pr. και το αντίστοιχο των Βασιλικῶν 19.10.14, 3-4 καὶ της Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν Α' 12.3 όπου τονίζεται ὅτι ἡ ἐκ γενετῆς στειρότητα της γυναίκας δούλης, ὡς ἐκ φύσεως προερχομένη, δεν ἀποτελεῖ νομικά βαρύνουσα ασθένεια κατὰ τὴν ἐννοια του αγορανομικοῦ δόγματος σε ἀντίθεση με τὴν παθογενή στειρότητα, ἡ ὁποία συνιστᾷ νόσο⁸¹, 2) το χωρίο D.21.1.14 pr. [= B.19.10.14,1· Eisag. (Epanag.) auct. ΚΑ'44] ὅπου ὁ Ulpianus σε σχόλιο του στο ἡδίκτο των αγορανόμων παραπέμπει σε σχετικὴ γνώμη του Sabinus, κατὰ τὴν ὁποία ἡ γυναίκα δούλη ἡ ὁποία πάντοτε γεννᾷ νεκρά ἔμβρυα εἶναι ασθενῆς

Oxoniensis), II, Philebus, 1901 (1957)): «Σω(κράτης). Λέγω τοίνυν τῆς ἀρμονίας μὲν λυομένης ἡμῖν ἐν τοῖς ζώοις ἅμα λύσιν τῆς φύσεως καὶ γένεσιν ἀλγηδόνων ἐν τῷ τότε γίνεσθαι χρόνῳ ». Περὶ της ειδικῆς ἐνασχολήσεως του Γαληνοῦ με τὴν κατάρτιση σχολίων και περιλήψεων ἐπὶ συγκεκριμένων ἐργῶν του Πλάτωνος, μεταξύ των ὁποίων περιλαμβάνετο ὁ Τίμαιος και ὁ Φίληβος βλ. Γαληνοῦ, Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων (Κ, XIX, De libris Propriis, 13)· H. O. Schroeder – P. Kahle, Galeni in Platonis Timaeus commentarii fragmenta, [Corpus Medicorum Graecorum, Suppl. I], Leipzig-Berlin 1934· Ph. de Lacy, "Galen's Platonism", American Journal of Philology 93 (1972), 30-31 (= Galen's Platonism).

80. Πρβλ. και τον ὀρισμὸ του morbus santicus που δίδει τὸ βυζαντινὸ Lexicon Μαγκίπιουν, σύμφωνα με τον ὁποῖον μόνον ἡ ἐπιγενομένη μετὰ τὸ τεχθῆναι διηνεκῆς νόσος ἀποτελεῖ μόρβους σόντικους (Lexicon Μαγκίπιουν, s.v. μόρβους σόντικους, 357). Βλ. και ἀνωτέρω σημ. 38.

81. D. 21.1.14,3-4: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, De sterili Caelius distinguere Trebatium dicit, ut, si natura sterilis sit, sana sit, si vitio corporis, contra»· B.19.10.14 (=SBM Α' 12.3): «Ἡ ἔγκυος καὶ ἡ λεχὼ ὑγιῆς ἐστίν, εἰ μὴ τι συμβᾷν ἔξωθεν ἐνεποίησε νόσον, καὶ ἡ κατὰ φύσιν, οὐ μὲν ἀπὸ πάθους στείρα». Προγενέστερα βλ. και Aul. Gell., IV.2.9-10, ὅπου ἀπεικονίζεται ἡ σχετικὴ διαμάχη των Labeo-Trebatius σχετικά με τὸ ζήτημα εἴναι ἡ στειρότητα της γυναίκας ἀποτελεῖ νομικά βαρύνουσα ασθένεια που δύναται νὰ θεμελιώσῃ δικαίωμα ἀναστροφῆς της πωλήσεως του αγοραστή. Σε ἀντίθεση με τον Labeo, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴ στειρότητα λόγῳ ἀναστροφῆς της πωλήσεως, ὁ C. Trebatius Testa διακρίνει ἀνάμεσα στὴν ἐκ γενετῆς στειρότητα, τὴν ὁποία θεωρεῖ ὡς ἐκ φύσεως προερχομένη, και τὴν ἐπιγενομένη στειρότητα, δηλ. ἐκεῖνη που προήλθε ἀπὸ ασθένεια και ἡ ὁποία μόνον ἀποτελεῖ νομικά βαρύνουσα ασθένεια κατὰ τὴν ἐννοια του διατάγματος. Τὴν τελευταία δε αὐτὴ ἀποψη υιοθετοῦν, ὅπως προεκτέθηκε, ὁ Πανδέκτης και τὰ βυζαντινὰ νομικά κείμενα. Πρβλ. ἐπίσης Aul. Gell. IV.2.11 ὅπου ἀναφέρονται οἱ διαμετρικὰ ἀντίθετες ἀπόψεις των νομικῶν σχετικά με τὸ ζήτημα εἴναι μία ἐιδικὴ περίπτωση μυωπίας, ἡ νυκταλωπία (luscitiosus myopus), συνιστᾷ λόγῳ ἀναστροφῆς της πωλήσεως. Τελικῶς ἡ διάταξη του Πανδέκτη 21.1.10,4 υιοθετεῖ τὴν ἀποψη ὅτι ὁ νυκτάλωψ εἶναι πάντοτε νοσῶν, ἀδιακρίτως εἴναι πρόκειται περὶ νυκταλωπίας ἐκ φύσεως ἢ ἐπιγενομένης («Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Sed et νυκτάλωπα morbosum esse constat, id est ubi homo neque matutino tempore videt neque vespertino, quod genus morbi Graeci vocant νυκτάλωπα.»).

μόνον όταν τούτο οφείλεται σε παθολογικό νόσημα της μήτρας⁸², 3) το χωρίο D.21.1.12,2, [= B.19.10.12,2· *Eisag. (Epanag.) auct. KA' 43*] όπου ορίζεται ότι η έκ φύσεως βρογχοκήλη ή οι προεξέχοντες οφθαλμοί δεν εκλαμβάνονται ως νόσος⁸³, 4) το χωρίο D.21.1.12,4 [= B.19.10.12,4· *Eisag. (Epanag.) auct. KA' 43*] όπου προαπαιτείται το παθολογικό αίτιο της οζοστομίας προκειμένου να θεωρηθεί ως ασθένεια ικανή να επιφέρει αναστροφή της πωλήσεως⁸⁴, 5) το χωρίο D.21.1.14,4 (=B.19.10.14,4) περί δυσλειτουργίας της ουροδόχου κύστεως, όπου επισημαίνεται ότι μόνον η νοσηρά κύστις αναστρέφεται⁸⁵, και 6) το χωρίο D.21.1.14,8 (=B.19.10.14,9), όπου αναφέρεται ότι μόνο οι πεπαλαιωμένες και μη δυνάμενες να διαλυθούν «άντιάδες» θεωρούνται ελάττωμα αναστρέφον την πώληση⁸⁶.

Η τοποθέτηση αυτή του Γαληνού έρχεται σε σαφή αντίθεση με την κρατούσα, στην ιατρική επιστήμη της εποχής του, άποψη, σύμφωνα με την οποία ο καθορισμός της ενδεδειγμένης ιατρικής αγωγής προϋποθέτει την εξαντλητική απαρίθμηση των ασθενειών. Κατά τον Γαληνό ένα τέτοιο εγχείρημα ενέχει σοβαρούς κινδύνους καθώς γίνεται συχνότατα με αυθαίρετα, μη επιστημονικά, κριτήρια⁸⁷. Με δεδομένο τον φιλοσοφικό “εκλεκτικισμό” του έναντι των διαδεδομένων φιλοσοφικών και ιατρικών ρευμάτων

82. D.21.1.14 pr.: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Quaeritur de ea muliere, quae semper mortuos parit, an morbosa sit: et ait Sabinus, si vulvae vitio hoc contigit, morbosam esse»· B.19.10.14.1 [= *Eisag. (Epanag.) auct. KA' 44*]: «ή άεί νεκροτοκοῦσα από πάθους τῆς μήτρας (νοσώδης έστι)».

83. D. 21.1.12,2: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium.... Si quis natura gutturosus sit aut oculos eminentes habeat, sanus videtur.»· B.19.10.12.2 [= *Eisag. (Epanag.) auct. KA' 43*]: «Υγιής έστιν ό μέγα περί τόν λαιμόν έχων κάρυον καί ό τοῦς όφθαλμοῦς έχων προκύπτοντας...».

84. D. 21.1.12,4: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Is cui os oleat an sanus sit quaesitum est. Trebatius ait non esse morbosum ... si tamen ex corporis vitio id accidit, veluti quod iecur, quod pulmo aut aliu quid similiter dolet, morbosus est»· B.19.10.12.4 [= *Eisag. (Epanag.) auct. KA' 43*]: «Οὔτε ό όζόστομος (άσθενής έστιν), εί μή από πάθους τοῦ πνεύμονος ή τοῦ ήπατος ή τοιούτου τινός πάθους όζοστομεί».

85. D. 21.1.14,4: «Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, Item de eo qui urinam facit quaeritur, et Pedius ait non ob eam rem sanum non esse, quod in lecto somno vinoque pressus aut etiam pigritia surgendi urinam faciat: sin autem vitio vesicae collectum umorem continere non potest, non quia urinam in lecto facit, sed quia vitiosam vesicam habet, redhiberi posse: et verius est quod Pedius»· B.19.10.14.3-4: «καί ό έν τῇ κοίτῃ οὐρῶν έκ τοῦ ένυπνιάζεσθαι ή όκνεῖν ή από οἴνου· ό μέντοι τήν κύστιν έμπαθής αναστρέφεται».

86. D. 21.1.14.8 (Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium, «Si quis άντιάδας habeat, an redhiberi quasi vitiosus possit, quaeritur, et si άντιάδες hae sunt quas existimo, id est inveteratas, et qui iam discuti non possint faucium tumores, qui άντιάδας habet vitiosus est.»· B.19.10.14.9: «Ό έχων χοιράδας παλαιάς άνιάντους έμπαθής έστι».

87. Πρβλ. Γαληνού, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Α (Κ, Χ, 270).

της εποχής του⁸⁸, ο Γαληνός ακολουθεί για τη θεωρητική θεμελίωση της κατάλληλης θεραπευτικής μεθόδου εντελώς διαφορετική νοητική πορεία⁸⁹. Αναζητώντας, κατά την πλατωνική παραγωγική μέθοδο, την ενότητα εντός της πολλαπλότητας των ειδών⁹⁰, θεωρεί προαπαιτούμενο τον επακριβή καθορισμό της αφηρημένης εννοίας της ασθενείας, την οποία θεωρεί ως *infimae species*, ένα είδος δηλαδή αναποδείκτου προτάσεως, για την περαιτέρω ανάπτυξη της μεθοδολογίας του⁹¹. Η απόδοση των ασθενειών με συγκεκριμένους ιατρικούς όρους, χωρίς προηγουμένως να έχουν διαγνωσθεί τα «παρά τὴν φύσιν» αίτια που τις προκαλούν, δεν αποτελεί, όπως αποδεικνύει στο δεύτερο κεφάλαιο του δευτέρου βιβλίου της *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, αξιόπιστη επιστημονική μέθοδο για την υπόδειξη της κατάλληλης θεραπευτικής αγωγής. Και τούτο διότι τα κριτήρια που

88. Βλ. κυρίως Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, Χ, 1-29). Πρβλ. και Hankinson, *Galen. On the Therapeutic Method*, xxii-xxiii, xxiv.

89. Περί της συλλογιστικής του μεθόδου και των βασικών συνιστωσών αυτής βλ. ενδεικτικώς J. Boulogne, "L'apport de Galien à la méthode médicale", *REG*, 110 (1997), 133-141.

90. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Β (Κ, Χ, 137-138): «... ἔτι δὲ τούτων ἔμπροσθεν αὐτοῦ τοῦ κἀκείνοις ὑφηγησαμένου τὴν τοιαύτην διαστολὴν τῶν σημαινομένων ἐπακοῦσαι λέγοντος, ὡς οὐδὲν θαυμαστόν ἐστιν ἐν εἶναι τὰ πολλὰ καὶ τὰ πολλὰ ἓν. οὕτω γὰρ σαφῶς ἅπαντα τοῦτον τὸν λόγον ὁ Πλάτων διῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ Φιλήβου». Οι πλατωνικές επιρροές στο έργο του Γαληνού ανευρίσκονται κυρίως στην φιλοσοφική φυσιολογία και στην τελεολογία του. Από την εκτενέστατη σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικώς Ph. de Lacy, *Galen's Platonism*, 27-39· L. Garcia-Ballester, "La utilización de Platón y Aristóteles en los escritos tardios de Galeno", *Episteme*, 2 (1971), 112-120· Hankinson, *Galen. On the Therapeutic Method*, XXIII· Του ιδίου, *Galen's Philosophical Eclecticism*, κυρίως 3508-3511, 3514-3515· P. N. Singer, "Aspects of Galen's platonism", [*Galen: obra, pensamiento e influencia, Coll. Intern.cel. en Madrid (22-25/3/1988)*], Madrid 1991, 41-55.

91. Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, Χ, 27): «ἐχρῆν μὲν οὖν κἀνταῦθα τί ποτέ ἐστιν νόσημα καὶ τί σύμπτωμα καὶ τί πάθος ἀκριβῶς εἰπόντα, καὶ διορισάμενον ὅπη ταῦτόν ἐστιν ἕκαστον τῶν εἰρημένων καὶ ὅπη μὴ ταῦτόν, οὕτως ἤδη πειρᾶσθαι τέμνειν εἰς τὰς οἰκείας διαφορὰς αὐτά, καθ' ἣν ἐδίδαξαν ἡμᾶς οἱ φιλόσοφοι μέθοδον». Επίσης, πιο κάτω, «αἱ δὲ οὐκ ἐξ ἄλλων, οὐδὲ δι' ἀποδείξεως, ἀλλ' ἐξ ἑαυτῶν ἔχουσι τὴν πίστιν, οὕτως, οἶμαι, κἀπὶ τῶν τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἀποδεικνυμένων ἀπάντων εἰς πρώτας τινὰς ἀναποδείκτους προτάσεις καὶ ἐξ ἑαυτῶν πιστὰς ἀνάγεσθαι χρῆναι πάντα» (Γαληνοῦ, *Θεραπευτικῆς μεθόδου*, Α (Κ, Χ, 33-34). Πρβλ. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, VI, 510b, «... τὸ δ' αὖ ἕτερον, ἐπ' ἀρχὴν ἀνυπόθετον, ἐξ ὑποθέσεως ἰοῦσα καὶ ἄνευ ὧν περ ἐκεῖνο εἰκόνων, αὐτοῖς εἶδεσι δι' αὐτῶν τὴν μέθοδο ποιουμένη» και 511a: «Τὸ τοίνυν ἕτερον μάνθανε τμήμα τοῦ νοητοῦ λέγοντά με τοῦτο οὐ αὐτὸς ὁ λόγος ἄπτεται τῇ τοῦ διαλέγεσθαι δυνάμει, τὰς ὑποθέσεις ποιούμενος οὐκ ἀρχάς, ἀλλὰ τῷ ὄντι ὑποθέσεις, οἷον ἐπιβάσεις τε καὶ ὁρμάς, ἵνα μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου ἐπὶ τὴν τοῦ παντός ἀρχὴν ἴω, ἀψάμενος αὐτῆς, πάλιν αὖ ἐχόμενος τῶν ἐκείνης ἐχομένων, οὕτως ἐπὶ τελευτὴν καταβαίνη, αἰσθητῷ παντάπασιν οὐδενὶ προσχρώμενος, ἀλλ' εἶδεσιν αὐτοῖς δι' αὐτῶν εἰς αὐτά, καὶ τελευτᾷ εἰς εἶδη».

χρησιμοποιούνται (ονοματοδοσία σύμφωνα με το μέρος του σώματος που έχει προσβληθεί από την ασθένεια ή ανάλογα με το σύμπτωμα ή σε σχέση με την ομοιότητα με ποικίλα εξωτερικά στοιχεία) είναι ιδιαίτερα επισημική⁹². Λόγω λοιπόν της «άνωμαλίας τῶν ὀνομάτων, ἃ κατὰ τῶν νοσημάτων ἐπήνεγκαν οἱ πρῶτοι θέμενοι»⁹³, «πειρᾶσθαι ... χρή παντὶ τρόπῳ τὸν τῆς ἀληθείας αὐτῆς ὀρεγόμενον ἀποχωρεῖν μὲν τοῦ προσδοξαζομένου τοῖς ὀνόμασιν, ἐπὶ δὲ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων αὐτὴν ἰέναι καὶ ταύτην ἐπισκέπτεσθαι καὶ ζητεῖν, ὅποσα τὰ σύμπαντ' ἐστὶ νοσήματά τε καὶ συμπτώματα, καὶ προσέτι τὰ προηγούμενα τούτων αἷτια»⁹⁴. Τους αναλυόμενους στη Θεραπευτική Μέθοδο του Γαληνοῦ δύο βασικούς θεωρητικούς προσανατολισμούς της ιατρικής της εποχής του, από τους οποίους ο ένας προϋποθέτει την εξαντλητική απαρίθμηση των ασθενειών, ο δε ἄλλος τη διαμόρφωση μίας αφηρημένης εννοίας της ασθένειας για τον καθορισμό της κατάλληλης ιατρικής θεραπευτικής αγωγής, δύναται κανείς να διακρίνει και στο ΧΧΙο Τίτλο του Πανδέκτη, όπου για να προσδιορισθεί η έννοια της βαρύνουσας νομικά ασθένειας ακολουθείται σε άλλες διατάξεις μία εξαντλητική περιπτωσιολογία⁹⁵, ενώ σε άλλες ένας γενικός ορισμός ταυτιζόμενος με τον αντίστοιχο γαληνικό. Τέλος δεν είναι άσκοπο να προστεθεί ὅτι και η διάκριση μεταξύ *morbis* και *vitium* που επιχειρεί ο Paulus σε σχόλιο του ἐπὶ τῶν *Libri ad Sabinum* στο χωρίο D.21.1.5 («*Et quantum interest inter haec vitia quae Graeci κακοήθειαν dicunt interque πάθος aut νόσον aut ἄρρωστίαν, tantum inter talia vitia et eum morbum, ex quo quis minus aptus usui sit, differt*») εμφανίζει ομοιότητες με χωρίο εισηγμένο ἀπὸ το 2ο βιβλίο της «Θεραπευτικῆς μεθόδου» τοῦ Γαληνοῦ (Κ, Χ, 91), ὅπου και αναφέρεται σχετικά: «... τὸ πάθος ὄνομα καὶ κατὰ τοῦ νοσήματος ἐπιφέρουσιν οἱ παλαιοὶ⁹⁶, καθάπερ καὶ τὴν ἄρρωστίαν καὶ τὴν ἀσθένειαν, ἐπιδέδεικται καὶ τοῦτ' ἐν τοῖς περὶ τῶν ἱατρικῶν ὀνομάτων, καὶ ὥς οὐδὲν διαφέρει λέγειν ἄρρωστίαν ἢ ἄρρώστημα»⁹⁷.

92. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 81-85).

93. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 81).

94. Γαληνοῦ, Θεραπευτικῆς μεθόδου, Β (Κ, Χ, 84-85).

95. Τὴν πλήρη παρουσίαση τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀσθενειῶν καὶ τῶν εἰδικότερων διακρίσεων τους, ὅπως ἀπαντῶνται στα κείμενα τῶν ρωμαίων νομοδιδασκάλων καὶ στα Βασιλικά, καθὼς καὶ τῶν ἐλληνικῶν ἱατρικῶν ἐπιρροῶν ἐπὶ τῆς διαμορφωθείσας λατινικῆς ορολογίας συγκεκριμένων ἀσθενειῶν βλ. στον Δημητρακόπουλο, *Ιατρικαὶ ἀντιλήψεις τῶν ρωμαίων νομοδιδασκάλων*, 328-363.

96. Κατὰ τον Hankinson ἡ ἀναφορά τοῦ Γαληνοῦ στοὺς παλαιούς παραπέμπει κατὰ κανόνα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἱατροὺς καὶ φιλοσόφους καὶ ἔχει σαφῶς κολακευτικὸ χαρακτήρα, σε ἀντίθεση με τὸν ὅρο νεώτερος τὸν ὁποῖο ὁ Γαληνὸς χρησιμοποιεῖ με υποτιμητικὴ χροιά (Hankinson, *Galen. On the Therapeutic Method*, xxiii).

97. Περὶ τῆς ταυτίσεως τῶν ὀρων *πάθος*, *ἄρρωστία*, *νόσος*, *νόσημα*, *ἀπαθής*, *ἀνοσος* στα κείμενα τῆς ἀρχαιοελληνικῆς γραμματείας (Ἡρόδοτος, Ἱπποκράτης, Δημοσθέ-

Από τα ανωτέρω εκτεθέντα προκύπτει ότι, τόσο η *definitio* της ασθενείας που δίδεται στο χωρίο *D.21.1.1,7* και απαντά επίσης στα *Βασιλικά* (*B. 19.10.1,7-8*) καθώς και στη διάταξη *A' 12.1* της *Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν*, όσο και το νοσολογικό δόγμα που αναπτύσσει ο Γαληνός στην *Θεραπευτική* του, συμπίπτουν ως προς τις δύο βασικές υιοθετούμενες παραμέτρους: την ιδεαλιστική-εννοιοκεντρική και την πραγματιστική-λειτουργική, οι οποίες βεβαίως προσαρμόζονται στις σκοπιμότητες της επιστήμης του δικαίου. Επιπλέον, –όπως δεικνύει η αντιπαραβολή των νομικών κειμένων της ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου με τα συναφή κείμενα των έργων του Γαληνού,– επιμέρους κριτήρια, τα οποία επικουρικά χρησιμοποιούνται για τη θεωρητική προσέγγιση της εννοίας της ασθενείας, τόσο στην ιατρική όσο και στη νομική, όπως το κριτήριο της προσβολής μέρους ή του συνόλου του σώματος, το κριτήριο της μονιμότητας ή της προσωρινότητας της ασθένειας, το κριτήριο της παθολογικής προελεύσεως κάποιας οργανικής ανωμαλίας παρουσιάζουν εμφανέστατες ομοιότητες. Έτσι, –παρά το γεγονός ότι κυρίαρχο κριτήριο για τη θεμελίωση της αγωγής περί αναστροφής της πωλήσεως παραμένει η ανικανότητα του εκποιηθέντος (δούλου ή υποζυγίου) να επιτελέσει συγκεκριμένο έργο ή δραστηριότητα,– δεν δύναται να παροραθεί ότι οι σχετικές ρυθμίσεις, οι αναφερόμενες στον καθορισμό των ελαττωμάτων των πωλουμένων πραγμάτων, μορφοποιήθηκαν υπό την επίδραση ιατρικών-φιλοσοφικών στοχασμών.

νης) βλ. N. Van Brock, *Recherches sur le Vocabulaire Médical du Grec Ancien. Soins et Guérison*, Paris 1961, 179-182, 273· πρβλ. και τον σχετικό σχολιασμό του D. Whitehead (*Hypereides. The Forensic Speeches*, Oxford 2000, 311) επί του σχετικού με την αναστροφή της πωλήσεως χωρίου του Ύπερείδους, *Κατά Ἀθηνογένους*, 14-15: «ἕτερος νόμος ἐστὶ περὶ ὧν ὁμολογοῦντες ἀλλήλοις συμβάλλουσιν, ὅταν τις πωλῇ ἀνδράποδον προλέγειν ἐάν τι ἔχῃ ἀρρρώστημα, εἰ δὲ μὴ ἀναγωγὴ τούτου ἐστίν».